

ตำนานการเกณฑ์ทหาร

พระนิพนธ์

สมเด็จพระยาตำราธิราชานุภาพ

355.223

ด495ตก

พื้เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางพรหมสมบัติ

(กลีบ กาญจนโหติ)

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

๓ ธันวาคม ๒๕๐๕

๕14158

๑๔๔๗๖

ตำนานการเกณฑ์ทหาร

พระนิพนธ์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางพรหมสมบัติ

(กลีบ กาญจนโหติ)

ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร

๑ ธันวาคม ๒๕๐๕

เลขหมู่ 355. 223
ด 195 ตก
เลขทะเบียน 011115

คำนำ

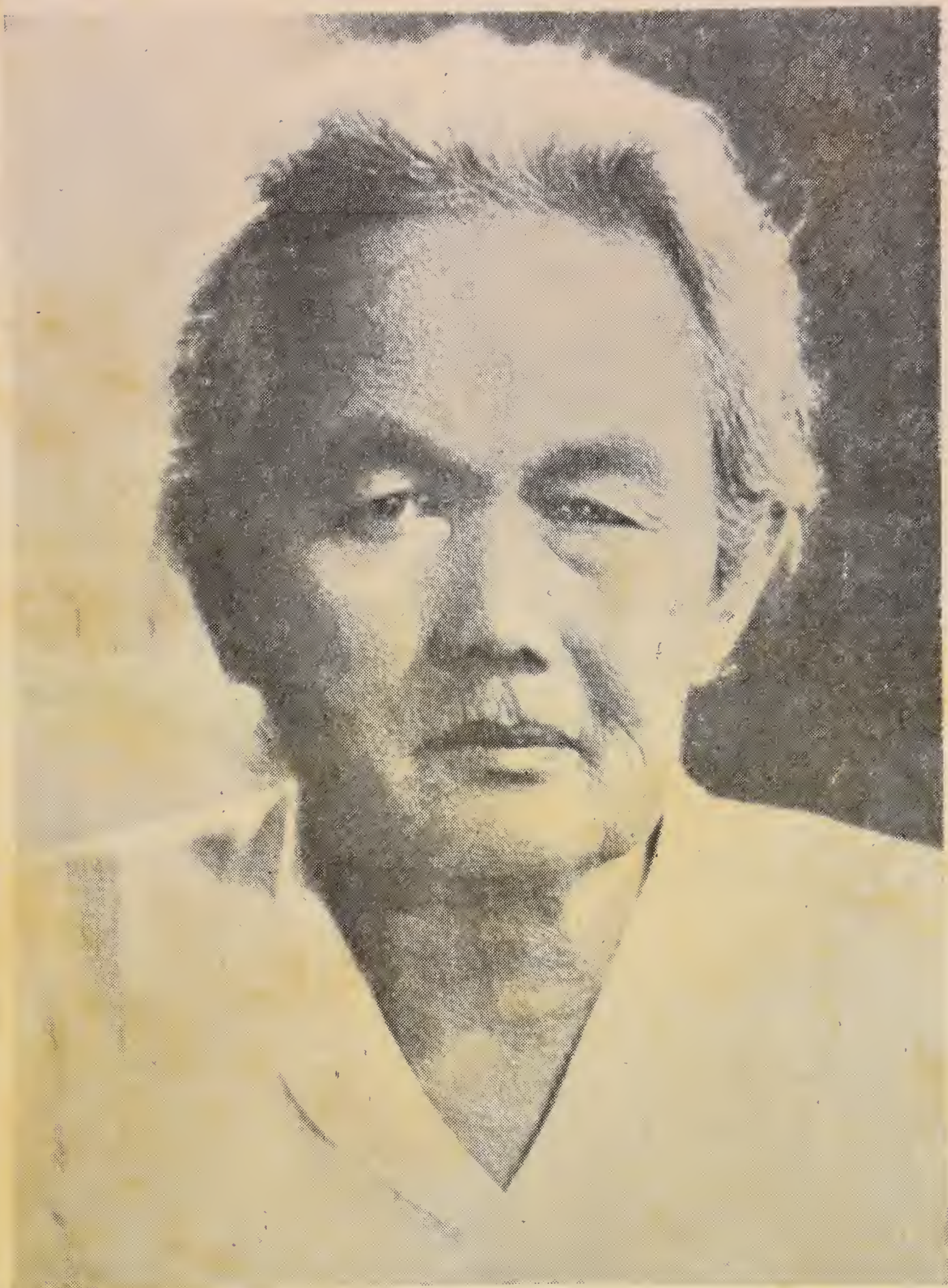
ในงานฌาปนกิจศพ นางพรหมสมบัติ (ก๊อบ กาญจนโหติ) ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร กำหนดงานวันที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๐๕ พ.ศ. อังกูร กาญจนโหติ เจ้าภาพได้มาติดต่อกับเจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์เรื่องตำนานการเกณฑ์ทหาร ซึ่งพิมพ์รวมอยู่ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๓ เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรยินดียินยอมอนุญาตให้พิมพ์ได้ดังประสงค์

ตำนานการเกณฑ์ทหารนี้ สืบแต่จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์และตีพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ รวมกับเรื่องตำนานกรมทหารบกภาคที่ ๔ นับเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓ แต่เจ้าภาพมีศรัทธาพิมพ์แต่เฉพาะเรื่องตำนานการเกณฑ์ทหารเท่านั้น จึงไม่นับเป็นประชุมพงศาวดาร คงเรียกตามชื่อเรื่องว่า “ตำนานการเกณฑ์ทหาร”

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีที่กษิณานุปทาน ซึ่งเจ้าภาพได้บำเพ็ญอุทิศแด่ นางพรหมสมบัติ (ก๊อบ กาญจนโหติ) เป็นมาตุภูมิฐานธรรม ตลอดจนให้ตีพิมพ์หนังสือขึ้นเพื่อแจกจ่ายเป็นกุศลสาธารณประโยชน์ ขอกุศลผลบุญทั้งหลายทั้งปวงจงดลบันดาลให้ นางพรหมสมบัติ (ก๊อบ กาญจนโหติ) ผู้วายชนม์ประสบอิสรุคุณมณูญผลตามควรแก่ศิวิถียในสัมปรายภพสมดังเจตจำนงของเจ้าภาพทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๐๕

นางพรหมสมบัติ
(กลีบ กาญจนโหติ)

ชวตះ : ๑๓ มิถุนายน ๒๔๓๔

มตះ : ๒๖ เมษายน ๒๕๐๕

ตำนานการเกณฑ์ทหารไทย

การเกณฑ์คนเป็นทหารเห็นจะมีเป็นประเพณีมาแต่ดึกดำบรรพ์ เพราะธรรมเนียมไทยไม่เลือกกว่าชาติใดภาษาใด ถ้ารวมกันมีอาณาเขต อยู่เป็นอิสระแล้วก็ต้องมีกำลังสำหรับต่อสู้ศัตรู หาไม่ก็ไม่พ้นที่จะถูก มนุษย์จำพวกอื่นแย่งชิงอาณาเขต หรือกดขี่บังคับเอาไว้ในอำนาจมิได้เป็น อิสระ ด้วยเหตุนี้การเกณฑ์ทหารเป็นพันธกิจสำหรับต่อสู้ศัตรูจึงเป็น การจำเป็นของมนุษย์ซึ่งอยากมีอิสระทุกชาติด้วยกัน ตั้งแต่ดึกดำบรรพ์มา จนทราบเท่าทุกวันนี้ และยังจะต้องมีต่อไปภายหน้าไม่แต่เห็นว่าจะมีที่สุด ถึงว่านานาประเทศได้คิดตั้งฉันทนิบาตชาติเพื่อป้องกันมิให้เกิดสงครามก็คิด หรือคิดปรึกษาหาทางเลิกรบพุ่งด้วยการจำกัดเครื่องรบก็ ได้ที่จะได้แต่ เพียงลดจำนวนทหารมิให้มากมายเหมือนแต่ก่อน แต่ที่จะเลิกทหารทีเดียว นั้นหาได้ไม่

ก็และการเกณฑ์ทหารนั้น ไม่ว่าวิธีของชาติใด หรือเป็นวิธีเกณฑ์ ในสมัยใด ถ้าว่าโดยเค้ามูลก็เป็นอย่างเดียวกันทั้งนั้น คือเลือกสรร เอาคนหนุ่มฉกรรจ์อันเป็นเวดามีกำลังมากมาเป็นทหารประการ ๑ จัด การควบคุมให้เรียกออกรบพุ่งพร้อมกันได้โดยเร็วประการ ๑ ฝึกหัด วิชาให้เข้มแข็งในการรบประการ ๑ แต่กระบวนที่จัดการแตกต่างกัน ประเทศจัดต่างกัน ตามความสามารถและเหตุการณ์ในพงศาวดารประเทศ นั้น ๆ ที่มนุษย์ชาวตงบางชาติกำหนดให้บรรดาชายทั้งปวงเป็นแต่พนักงาน สำหรับรบพุ่ง ให้ผู้หญิงเป็นพนักงานประกอบกิจการหาเลี้ยงผู้ชายตงนักเป็น

วิธีเกณฑ์ทหารอย่าง ๑ ฝ่ายประเทศที่เจริญอารยภาพก็ใช้วิธีเกณฑ์
 เป็นอย่างอื่นตามสมควรแก่ความเจริญของบ้านเมือง ดังเช่นจำกัดเวลา
 ให้ชายฉกรรจ์ต้องเป็นทหารแต่เพียงระยะอันหนึ่งแล้วปลดปล่อยให้พ้นหน้า-
 ที่ บางชาติอาจจะหาคนรับจ้างเป็นทหารได้พอต้องการ ก็เกณฑ์เก็บเงิน
 จากพลเมืองมาจ้างชายฉกรรจ์แต่ที่มีใจสมัครเอามาเป็นทหาร แต่ใน
 หนึ่งเดือนมิได้มีประสงค์จะกล่าวถึงลักษณะเกณฑ์ทหารประเทศอื่น จะ
 อธิบายเฉพาะวิธีเกณฑ์ทหารไทยในสยามประเทศของเรา แต่จำต้อง
 บอกไว้เสียก่อน ว่าหนังสือเก่าซึ่งจะได้อธิบายถึงวิธีการเกณฑ์ทหารไทย
 แต่โบราณไว้โดยชัดเจนนั้นหาไม่มี แต่เค้าเงื่อนมีปรากฏอยู่ในที่ต่าง ๆ
 คือในหนังสือพงศาวดารบ้าง ในกฎหมายและทำเนียบบ้าง ข้าพเจ้าตรวจ
 เก็บเอามาประกอบกับความสันนิษฐานแต่งหนังสือเรื่องนี้ขึ้นโดยอัตโนมัติ
 เพราะฉะนั้นความที่อธิบายต่อไปอาจจะผิดพลาดมีมากก็น้อย ขอให้ท่าน
 หงุดหงิดที่อ่านหนังสือนี้จงได้ใจไว้ด้วย

ว่าด้วยต้นเหตุการเกณฑ์ทหารไทยแต่โบราณ

ลักษณะการเกณฑ์ทหารไทยแต่โบราณ ดังเกิดตามเค้าเงื่อนที่
 มีปรากฏอยู่ หลักของวิธีเกณฑ์บังคับบรรดาไทยที่เป็นชายฉกรรจ์ให้เป็น
 ทหารทุกคนมาแต่ดั้งเดิม การเปลี่ยนแปลงในวิธีเกณฑ์ทหารซึ่งปรากฏ
 มาในพงศาวดาร เป็นแต่แก้ไขส่วนพลความเป็นครั้งเป็นคราว หนี
 หาคความสะดอกในเวลาที่บ้านเมืองมีเหตุการณ์ต่างกัน ส่วนหลักของ
 วิธีเกณฑ์ยังคงอยู่ทุกเมื่อ ส่วนลักษณะวิธีการควบคุมทหารไทยนั้น ดู
 เหมือนเช่นเดิมจะเอาสักกัณฑ์เป็นหลัก เป็นคันทว่าถ้าหัวหน้าสักกัณฑ์

เป็นทหารหมู่ไหน ถูกหลานของขุนนทมตอมากล้งกตอยู่ในหมุ่นตามกัน
 วิชควบคุมโดยกำหนดเอาท้องที่ ๆ ตัวคนอยู่เป็นหลักของการควบคุม เป็น
 วิชเกิดชนคือชนหลัง เหตุใดไทยเราจึงใช้วิชเกณฑ์และควบคุมทหารแต่
 โบราณเช่นกล่าวมา ดูเหมือนพอจะพิจารณาเห็นได้โดยเรื่องพงศาวดาร
 ของไทย เพราะฉะนั้นจะนำเรื่องพงศาวดารมาอธิบายพอให้เห็นเค้าความ
 ประกอบกับวิธีการทหารเป็นชั้น ๆ ไป

๑) ว่าด้วยพงศาวดารตอนไทยมาจากเมืองเดิม

แดนดินที่เป็นสยามประเทศนี้ เดิมทีเดียวได้เป็นที่อยู่ของชน ๓ ชาติ
 ซึ่งพูดภาษาคลายคดถึงกัน คือพวกขอม (ซึ่งเรียกกันบัดนี้ว่าเขมร) อยู่
 ข้างใต้ตอนแผ่นดินต่ำในลุ่มแม่น้ำโขง ที่เป็นแดนกรุงกัมพูชาเดิมนั้นชาติ ๑
 พวกดาว (คือชนชาติที่เรียกกันในปัจจุบันนี้ว่ากระว้า) อยู่ตอนกลาง คือ
 ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้ ตลอดจนไปทางตะวันออกจนในลุ่มแม่น้ำโขงตอน
 แผ่นดินสูง (คือมณฑลนครราชสีมาและมณฑลอุดรร้อยเอ็ดอุบลรัตน์)
 ชาติ ๑ พวกมอญอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือตอนลุ่มแม่น้ำสาละวิน ตลอดจน
 ไปจนถึงลุ่มแม่น้ำเอราวด์ข้างตอนใต้ ที่เป็นแดนประเทศพม่าบัดนี้ชาติ ๑
 แดนดินที่กล่าวมานี้ ชาวอินเดียดั้งโบราณเรียกกันว่า “สุวรรณภูมิ”
 เพราะเหตุเป็นที่มีบ่อทอง อยู่มาเมื่อราว พ.ศ. ๓๐๐ มีชาวอินเดยครั้งก่อน
 พระพุทธศาสดาพากันมาตั้งภูมิดำเนาในสุวรรณภูมินั้น พวก ๑ มาชนที่
 แดนมอญแล้วหาที่ตั้งภูมิดำเนาเป็นลำดับมาจนในแดนดาว (ถึงท้องที่ซึ่ง
 เป็นมณฑลราชบุรีและมณฑลนครชัยศรีบัดนี้) อีกพวก ๑ แล่นเรือ
 อ้อมแหลมมลายูไปตั้งภูมิดำเนาในประเทศจาม ซึ่งเป็นเมืองญวนเดิมนั้น

ในสมัยนั้นประเทศอินเดียได้ถึงความเจริญรุ่งเรืองมาแต่ช้านาน พวกชาว
 อินเดียที่มากองภูมิดำเนาในประเทศนี้ รอบรู้วิชาการต่าง ๆ ยิ่งกว่าพวก
 ขอมและลาวมอญซึ่งเป็นชาวเมืองเดิม ก็สามารถแสดงคุณวิเศษให้พวก
 ชาวเมืองนิยมนับถือจนยกย่องยอมให้เป็นครูบาอาจารย์ พระพุทธศาสดา
 จึงได้มาประดิษฐานในประเทศนี้ ยังมีเจดีย์สถาน คือพระปฐมเจดีย์
 เป็นต้น อันเป็นของเกิดขึ้นในชนนัปรากฏอยู่หลายแห่ง ต่อมาอีก
 ประมาณ ๕๐๐ ปี มีชาวอินเดียมากองภูมิดำเนาทางปากน้ำโขงในแดน
 ขอมอีกพวก ๓ พวกที่มากองภูมิดำเนาปราหมณมาได้เป็นภักดาของ
 นางพระยาเมืองขอม เป็นเหตุให้ราชวงศ์ขอมกลายเป็นเชื้อชาติชาว
 อินเดีย แต่นั่นก็บังคับให้พวกขอมรับประเพณีคตินิศาสดาและประเพณี
 ตามคติปราหมณปนกับพระพุทธศาสดาซึ่งพวกชาวอินเดียที่มาก่อนได้มา
 ดอนให้นับถือกันแพร่หลายแล้วนั้น การถือพระพุทธศาสดากับไถยศาสตร์
 จึงปะปนกันแต่นั้นมา เมื่อพวกชาวอินเดียอันฉลาดรอบรู้วิชาการต่าง ๆ
 ดึกว่าพวกชาวเมืองเดิมดังกล่าวมาแล้วได้ปกครองเมืองขอม ก็สามารถ
 จะแผ่อำนาจเหนือชนชาติอันขยายอาณาเขตขอมค่อออกไปโดยลำดับ จน
 ได้ดินแดนของพวกลาวทั้งทีในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และในลุ่มแม่น้ำโขง เป็น
 อาณาเขตขอม พวกลาวต้องตกอยู่ในอำนาจขอมหลายร้อยปี ตลอด
 สมัยนั้นพวกขอมพากันเข้ามาตั้งบ้านเมืองอยู่ในแดนลาว ยังมีเทวดสถาน
 หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่าปรางค์บ้างกูบ้าง ซึ่งพวกขอมสร้างไว้ด้วยศิลา
 ตามท้องที่ใดคงเมืองปรากฏอยู่จนบัดนี้หลายแห่ง ที่เป็นเมืองใหญ่
 เทวดสถานก็สร้างเป็นขนาดใหญ่ เมืองน้อยก็สร้างเป็นขนาดย่อม ซอนเป็น
 เค้าเงื่อนให้รู้ถึงฐานะการที่พวกขอมปกครองแดนลาวในสมัยนั้นได้อย่าง ๓

คือที่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้ คงเมืองดพบุรีเป็นเมืองหลวงปกครองเขตแดน
 ข้างตอนใต้เป็นมณฑล ๑ เรียกกันว่าแดนตะไกว เห็นชนไปตั้งเมือง
 ใต้โขทัยปกครองเขตแดนข้างตอนเหนืออีกมณฑล ๑ เรียกกันว่าแดนสยาม
 ทางแดนลาวในลุ่มแม่น้ำโขงมีจำนวนเมืองที่พวกขอมชนมาตั้งมากกว่าใน
 ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้ ดังเกิดตามขนาดเทวดถานที่ยังปรากฏอยู่ดูเหมือน
 จะจัดการปกครองเป็น ๒ มณฑล คือมณฑลทางตะวันตกตั้งเมืองพิมาย
 เป็นเมืองหลวงมณฑล ๑ มณฑลทางตะวันออกตั้งเมืองสกลนครเป็น
 เมืองหลวงมณฑล ๑ อาณาเขตที่พวกขอมมาตั้งปกครองเองนั้น ใน
 ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีเทวดถานขอมปรากฏเพียงเมืองเซตียง (คือเมือง
 สวรรคโลก) เป็นเหนือที่สุด ในลุ่มแม่น้ำโขงนั้นโดยินว่ามีเทวดถานขอม
 ปรากฏอยู่เพียงเมืองเวียงจันทน์เป็นที่สุดข้างฝ่ายเหนือ แต่เขตแดนของ
 พวกขอมในสมัยเมื่อมีอำนาจมากยังค่อนไปทางฝ่ายเหนือ ตลอดมณฑล
 ภาคพายัพและแดนเมืองหลวงพระบางบัดนี้ จนข้ามไปถึงฝั่งแม่น้ำโขง
 ฟากโน้น เหตุใดจึงมิได้มีเทวดถานของขอมปรากฏอยู่ ขอนั้นนินฐาน
 ว่าเห็นจะเป็นแต่เมืองที่พวกลาวยอมเดียดด้วยต่อขอม พวกขอมหาได้ไปตั้ง
 ปกครองเองไม่ ความด้นนินฐานของนักด้อมด้วยเรื่องพงศาวดารที่ปรากฏมา
 ว่าพระยาขอมเมืองตะไกว (ดพบุรี) ให้นางจามเทวีราชธิดาขึ้นไปครองเมือง
 หริภุญชัย (เมืองลำพูน) เห็นได้ว่าเป็นวิธีการที่พวกขอมขยายอำนาจ
 เอาเมืองด่วยมาเป็นเมืองปกครองเองต่อออกไป แต่เรื่องนางจามเทวี
 เป็นการขึ้นหลัง นางจามเทวีขึ้นไปเมื่ออำนาจขอมในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
 จวนจะเสื่อมอยู่แล้ว พวกขอมขยายการปกครองขึ้นไปได้ถึงเมืองหริภุญ-
 ชัยไม่ช้านานเท่าใด พระเจ้าอนุกรมหาราช หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า

พระเจ้าอโนรธามังช่อซึ่งครองเมืองพุกามในประเทศพม่าก็ปราบปรามเมือง
มอญไว้ได้ในอำนาจ ด้วยยกกองทัพมาตีเมืองดาว ปราบปรามทั้ง
พวกขอมและดาวในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาไว้ได้ในอำนาจพม่าประมาณร้อยปี
พออำนาจพม่าอ่อนดงถึงสมัยซึ่งชนชาติไทยลงมาเป็นใหญ่ในประเทศนั้น

ชนชาติไทยนั้นแต่เดิมตั้งบ้านเมืองอยู่ในประเทศที่เป็นแดนจีนข้างฝ่าย
ใต้บัดนี้ คอมนทตทเรียกกันว่าฮุนหน่า กุยจิ๋ว กวางใต้ กวางตุ้ง
& มณฑลฉวนเป็นบ้านเมืองเดิมของไทย ปกครองกันอยู่เป็นอิสระหลาย
พวกหลายเหล่า (แม้ทุกชนกยังมีไทยที่พูดภาษาเดียวกับเราอยู่ใน &
มณฑลนั้นเป็นอันมาก) ครั้นจีนมีอำนาจชนกคอยรุกแดนไทยมาโดยอันคับ
ความที่กล่าวในเรื่องลัทธิกล่าวว่าขงเบ้งทำสงครามปราบปรามพวกฮุนหน่า
ที่แตกคอกการที่จีนรุกแดนไทยนั้นเอง เมื่อไทยถูกจีนรุกรานเดือดร้อน
พวกที่ไม่อยากอยู่ในอำนาจจีนจึงพากันอพยพมาหาบ้านเมืองอยู่ใหม่ตั้งแต่
เมื่อราว พ.ศ. ๙๐๐ มาหาที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ทางทิศตะวันตกได้หลายแห่ง
เมื่อความนั้นปรากฏก็มีพวกไทยทั้งเมืองเดิมติดตามกันเรื่อยมา พวก ๑
ไปรวบรวมกันตั้งบ้านเมืองเป็นภูมิลำเนาอยู่ในที่ลุ่มแม่น้ำลัทธิ พวกนี้
ต่อมาได้นามว่า “ไทยใหญ่” หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเงี้ยวในบัดนี้
อีกพวก ๑ อพยพแยกลงมาทางทิศใต้ มาตั้งบ้านเรือนเป็นภูมิลำเนาอยู่
ตอนลุ่มแม่น้ำโขง พวกนี้ได้นามว่า “ไทยน้อย” คือไทยพวกเรานี้แต่
ไทย ๒ พวกที่กล่าวมานี้ต่างมีเจ้านายเป็นชาติไทยด้วยกันเองปกครองแยก
กันเป็นหลายอาณาจักร เมืองที่พวกไทยใหญ่ไปตั้งทางลุ่มแม่น้ำลัทธิ
ได้นามสืบมาว่า “สิบเกาเจ้าฟ้า” ส่วนเมืองที่พวกไทยน้อยมาตั้งทาง
ทิศใต้ได้นามว่า “สิบสองเจ้าไทย” (เรียกกันเป็นลัทธิตามลำเนียง

ชาวเมืองว่าสิบสองจุไทย อยู่เหนือเมืองหลวงพระบางเดียน) ตอนต่อไป
ทางตะวันตกได้นามว่า “สิบสองปันนา” (คือเมืองเชียงรุ้งเป็นต้น)
อาณาจักรไทยทั้งปวงนี้เป็นอิสระแก่กันบ้าง เป็นสัมพันธมิตรบ้านพี่เมือง
น้องเกี่ยวเนื่องกันบ้าง เป็นไปตามเวลาที่ผู้เป็นใหญ่ในอาณาจักรนั้น ๆ
มีอิทธิพลมากแตะน้อย หาได้ปกครองรวบรวมกันเป็นประเทศใหญ่ยั่งยืน
ไม่ อยู่มาจนประมาณ พ.ศ. ๑๕๐๐ พวกไทยน้อยที่ตั้งอยู่ในแคว้น
สิบสองจุไทยมีคนสำคัญเป็นเจ้าเมืองแคว เรียกว่า “ขุนบรม” สามารถ
ชักนำพวกไทยน้อยให้ขยายอาณาเขตรุกแดนขอมลงมาข้างใต้ ได้เขตแดน
ข้ามแม่น้ำโขงมาทางฝั่งขวา แคว้นพวกไทยน้อยก็พากันขยายญมิตำเนา
ต่อไป จึงเกิดเป็นแดนไทยขึ้นทางริมแม่น้ำโขงอีก ๒ มณฑล ทาง
ตะวันออกได้ชื่อว่าแดน “ล้านช้าง” เพราะมีช้างชุมหาช้างใช้เป็นพาหนะ
ได้ง่าย มณฑลทางตะวันตกเรียกว่าแดน “ล้านนา” เพราะมีที่ราบ
สำหรับทำไร่ไถนา(๑) ดังเมืองเช้า (คือเมืองหลวงพระบางเดียน) เป็น
เมืองหลวงในแดนล้านช้าง ส่วนแดนล้านนาค้นเดิมตั้งเมืองไชย (เรียก
ตามตำแหน่งในพื้นเมืองว่าเมืองใจ) เป็นเมืองหลวงแล้วจึงสร้างเมือง
เชียงแสนเป็นเมืองหลวงในแดนล้านนาต่อมา เมื่อไทยลงมาตั้งใน ๒ มณฑล
นั้น พวกขอมพยายามขึ้นไปขับไล่ ต้องรบพุ่งกันอยู่ช้านานจึงได้
มณฑลทั้ง ๒ นั้นเป็นสิทธิแก่ไทย

(๑) ในหนังสือพงศาวดารมักเรียกว่า ล้านช้าง อธิบายในพงศาวดารเหนือว่า
เมื่อเกิดพระยาแกรกเป็นผู้มีบุญจื๊ม้าเหาะมา พระยาโคตรตะบองเจ้าเมืองขอมเห็นเข้า
เอาตะบองขว้างพระยาแกรก ตะบองไปตกถูกช้างในมณฑลนั้นตาย ๑,๐๐๐,๐๐๐ ตัว จึง
ได้นามว่าล้านช้าง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็น
ว่าชื่อล้านนาทางนี้มีเป็นหลักอยู่ ชื่อทางโน้นคงเป็นล้านช้างเป็นคู่กันมาแต่เดิม.

เรื่องพงศาวดารในตอนนั้นสื่อให้เห็นว่า เหตุใดไทยจึงใช้ประเพณี
บังคับบรรดาชาวไทยให้เป็นทหาร และเหตุใดจึงใช้สังกัดวงศ์เป็นหลักของ
การควบคุมทหาร เหตุเพราะไทยขยายเขตแดนลงมาครั้งนั้นความมุ่งหมาย
จะมาถึงภูมิภาคนี้เอาเป็นที่ยู่ มิใช่จะตั้งหน้ามาเที่ยวปล้นทรัพย์จับเชลย
ไปใช้สอยเหมือนอย่างเช่นที่พม่ามาตีกรุงศรีอยุธยาเมื่อชนหลังพวกไทยที่ลง
มาครั้งนั้นยอมมาเป็นพวก ๆ ที่รวมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในพวก ๑
คงรวมเชื้อสายวงศ์สกุลอันเดียวกันเป็นพัน มาตั้งภูมิลำเนาที่ไหนก็ตั้ง
บ้านเรือนอยู่ด้วยกัน พวกที่มาด้วยกันนั้นนับถือใครมาก คนนั้นก็ได้เป็น
เจ้าหมู่ รองลงมาใครเป็นหัวหน้าในครัวเรือนไหนก็ควบคุมดูแล
งานเครือของตน ทั้งในเวลายังเป็นปรกติและเวลารวบรวมกันไปทำการ
สงคราม ครั้นได้ภูมิลำเนาแห่งใดเป็นที่มั่นแล้ว ยังต้องคอยป้องกันศัตรู
ที่พยายามจะขับไล่ เพราะฉะนั้นถ้าถึงมีเหตุใดต้องเตรียมไว้เต็มที่อยู่เสมอ
ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องบังคับบรรดาชาวไทยเป็นทหารทุกคน และ
ให้ควบคุมกันโดยวงศ์สกุล ทำนองการทหารที่เป็นอยู่ในหมู่ไทยชนสมัยนั้น
เมื่อพวกไหนไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ในตำบลใด ผู้ที่เป็นหัวหน้าของพวกนั้น
ก็จะแต่งตั้งนายบ้านและนายกองทหารทั้ง ๒ สถาน ขึ้นอยู่ในเจ้าเมืองซึ่ง
เป็นเจ้าของอาณาเขตนั้น เวลามีเจ้าเมืองจะต้องการกำลังไปรบพุ่งที่แห่งใด
ก็สั่งนายบ้านให้เกณฑ์กำลังไปเข้ากองทัพ เอาเครื่องศาสตราวุธยุทธภัณฑ์
พาหุและเสบียงอาหารของตนไปเองทั้งสิ้น ผลประโยชน์ที่ได้ในการไป
รบนั้น ถ้ามีชัยชนะก็ได้แบ่งทรัพย์สมบัติของข้าศึก และได้ตัวข้าศึก
ซึ่งจับเป็นเชลยมาใช้สอย เป็นประเพณีมีแต่ดั้งเดิมมาดังนี้

๒) ว่าด้วยพงศาวดารตอนไทยมาสู่แดนสยาม

เรื่องพงศาวดารต่อมาในหนังสือตำนานโยนกว่า อยู่มา
มีคนสำคัญเกิดขึ้นในพวกไทยที่มาตั้งอยู่ในแดนตานนาอีกคนหนึ่ง เรียก
ว่า “ท้าวมหาพรหม” เป็นเจ้าเมืองเชียงแสน ต่อมารบจับได้พวกขอม
ซึ่งเอาดินแดนได้ต่อลงมาในคอนดุมแม่น้ำเจ้าพระยา จนถึงเมืองเซดียง
(คือเมืองสุวรรณโคตก)^(๑) ได้ที่มั่นในแดนสยามเป็นที่แรกเมื่อราว พ.ศ. ๑๗๐๐
ในสมัยนั้นพม่าเมืองพุกามล้อมอำนาจ พวกขอมกลับได้ปกครองเมือง
ดาวในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอีก แต่อำนาจขอมก็อ่อนลงไม่เหมือนแต่ก่อน
คงเป็นด้วยเหตุนี้ขอมจึงต้องทำไมตรีกับไทย ขอมยกดินแดนคอนดุม
แม่น้ำเจ้าพระยาให้ไทยปกครองเป็นประเทศราชลงมาจนเมืองเซดียง ต่อ
มาเมื่อใกล้จะถึง พ.ศ. ๑๘๐๐ พวกขอมกับไทยเกิดรบกันขึ้นอีก ไทย
มีชัยชนะพระร่วงก็ได้เป็นใหญ่ในแดนสยาม (คือมณฑลพิษณุโลก กับ
มณฑลนครสวรรค์บัดนี้) ครองเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี มีพระนาม
เรียกในศิลาจารึกว่า “พ่อขุนศรีอินทราทิตย์” เป็นต้นราชวงศ์ ซึ่งครอง
กรุงสุโขทัยสืบมา

การที่ไทยลงมาได้แดนสยามเป็นหัวต่อข้อสำคัญในพงศาวดาร ผิด
กับเมื่อได้แดนตานนาและตานช้าง เหตุด้วยแดนตานนากับตานช้างนั้น
เป็นแต่เมืองลุ่มของขอม พวกลาวปกครองอยู่ตามประเพณีดังเดิม แต่
แดนสยามเป็นเมืองที่พวกขอมได้ไปตั้งภูมิดำเนาปกครองมาหลายร้อยปี

(๑) ในหนังสือตำนานโยนกว่าท้าวมหาพรหมจับไล่ขอมลงมาจากเมืองกำแพงเพชร
แต่หลักฐานมีเพียงมาถึงเมืองสุวรรณโคตก.

พลเมืองมีทั้งขอมทั้งลาว และพวกเขมรอาศัยกันเกิดแต่ชน ๒ ชชาตินั้นปะปน
กัน ถิ่นชนบทรรมนิยมตามแบบอย่างซึ่งพวกขอมได้รับรามาแต่ชาวอินเดีย
ดังกล่าวมาแล้ว เมื่อไทยลงมาได้แดนสยาม มาได้เป็นใหญ่ในบ้านเมือง
อันมีวิธีการปกครองเป็นระเบียบแบบแผนไม่เหมือนกับเมืองลาว ตอนเหนือ
เพราะเหตุนี้เมื่อไทยได้มารู้เห็นชนบทรรมนิยมของพวกขอม เห็นอย่างใดดี
ก็รับประพฤติตาม เพื่อให้สะดวกแก่การปกครองและโดยได้ข้อ
ประโยชน์ของการนั้น ๆ ประเพณีและภาษาของไทยเมืองใต้จึงจับແก่ติด
กับไทยเมืองเหนือที่อยู่ทางแดนดานนา และแดนข้างเป็นเดิมแต่นั้นมา แต่
การที่เกิดແก่ติดกันนั้นค่อยเกิดค่อยเป็นมาโดยอันดามีได้รวดเร็ว ชอน
จะพึงสังเกตเห็นได้ในหนังสือโบราณ จะยกตัวอย่างเช่น ศิลาจารึกของ
พระเจ้ารามคำแหงอันเป็นรัชกาลที่ ๓ ในราชวงศ์พระร่วง จารึกเมื่อราว
พ.ศ. ๓๘๔๐ คำจารึกนั้นยังเป็นภาษาไทยเก่ามีคำขอมเช่นว่า “บ้ำเรอ”
และ “พนม” เป็นต้น เจ็บปนไม่มากนัก ถึงประเพณีในราชสำนักที่
ปรากฏในจารึกนั้น ดูก็เป็นทำนองประเพณีอย่างไทยอยู่เป็นพื้น ดังเช่น
ให้ผูกสายกระดิ่งไว้ที่ประตูวัง ใคร “เจ็บท้องข้องใจ” จะใคร่เพ็ดทูลร้อง
ทุกข์เมื่อใดก็ให้ไปชักสายกระดิ่ง เป็นสัญญาณถึงพระองค์ใดทุกเมื่อดังนี้
เป็นต้น อีกอย่าง ๑ เช่นทำพระแท่นมนังคศิลาตั้งไว้ในดงตาล ให้พระเถระนั่ง
แสดงธรรมแก่สัตบุรุษในวันธรรมสวนะ พระเจ้าแผ่นดินได้จัดประทับบน
พระแท่นมนังคศิลาว่าราชการกลางดงตาลนั้นในวันอื่น ๆ อันนี้ดูก็น่าจะเป็น
ประเพณีเดิมของพวกไทย ครั้นต่อมาอีกประมาณ ๖๕ ปี ถึงรัชกาลที่ ๕
ในราชวงศ์พระร่วง พระเจ้าธรรมราชาธิไทยทำศิลาจารึกอีก คราวนั้นจารึก
มีทั้งภาษาไทยและภาษาขอม ประเพณีในราชสำนักที่ปรากฏในจารึกนั้น

ก็ปรากฏการพิชิตเข้ามาในราชประเพณี มีพิชิตราชภิเชกเป็นต้น เห็น
ได้ว่าไทยรบตีต่าง ๆ แต่พวกขอมยังขึ้นโดยลำดับมา การที่จัดทหาร
ไทยเป็นกรมต่าง ๆ เห็นจะเกิดขึ้นในชั้นนี้ แต่มีเฉพาะในราชธานี ที่ห่าง
ออกไปก็คงเป็นอยู่อย่างแต่เดิม

๓) ว่าด้วยพงสาวดารตอนไทยตั้งประเทศสยาม

ลักษณะที่ไทยต้องขยายอาณาเขตลงมาข้างใต้ตามที่กล่าวมา ใน
ชั้นแรกมีเค้าเงื่อนว่าความมุ่งหมายเป็นข้อสำคัญเพียงจะตั้งบ้านเมืองอยู่ให้
เป็นอิสระแก่ตน ความชอบเห็นได้โดยแผนที่ เช่นแคว้นแคว้นสิบเก้า
เจ้าฟ้าก็ดี สิบสองเจ้าไทยก็ดี และสิบสองปันนาก็ดี ไทยตั้งบ้านเมือง
หลายอาณาเขตในมณฑลทอئون้อย ถึงชั้นเมื่อมาตั้งเป็นอิสระอยู่ในแดน
ตานนา พระเจ้าเม็งรายกับพระเจ้าเมืองคังราชอาณาจักรเป็นอิสระ
แยกกันอยู่ที่เมืองเชียงใหม่แห่ง ๑ และที่เมืองพะเยา (อันเป็นเมืองชนของ
เมืองนครลำปางบัดนี้)^(๑) แห่ง ๑ ก็อยู่ในแดนดินอันน้อย เห็นได้ว่าถ้อย
ตามประเพณีเดิมของไทย ไทยพวกพระร่วงที่ลงมาได้แดนสยามชั้นเดิม
ก็ปกครองอาณาเขตอย่างเดียวกับพวกไทยที่ตั้งเป็นอิสระในแดนตานนา คือ
ถือเอาการที่ควบคุมกันให้มั่นคงในเขตที่น้อยเป็นสำคัญกว่าที่จะขยาย
อาณาเขตให้ใหญ่โต ชอบเห็นได้ด้วยปรากฏว่ามีอาณาเขตเมืองนอด
เป็นอิสระอยู่ใกล้ ๆ (คือที่อยู่ด้านแม่ดอดแขวงเมืองตากทางทิศตะวันตก)
และชนล้ามชนเจ้าเมืองนอดด้ามารยกกองทัพมาตั้งเมืองตากในเวด้าเมื่อ
พระเจ้าศรีอินทราทิตย์ครองกรุงสุโขทัย ต้องรบพุ่งกันเป็นโกตาหุด พวก
ชาวสุโขทัยเกือบจะพ่ายแพ้ หากมันรบสำคัญเป็นราชโอรสที่ ๓ ของ

(๑) ปัจจุบันเป็นอำเภอขึ้นจังหวัดเชียงราย

พระเจ้าศรีอินทราทิตย์เข้าชนช้างชนะขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด พวกชาว
 ลัวะจึงมีชัย ครั้นราชโอรสองค์นั้นได้เสวยราชย์ครองแดนสยามเป็น
 รัชกาลที่ ๓ ทรงพระนามว่าพระเจ้ารามคำแหง มีอำนาจมากจึงขยาย
 อาณาเขตออกไปกว้างขวาง ทางทิศเหนือได้เมืองแพร่เมืองน่านตลอด
 ไปจนถึงแม่น้ำโขง ทางทิศตะวันออกได้แดนขอมทางฝ่ายเหนือ (ที่เป็น
 มณฑลอุดรบัดนี้) ไปจนเมืองเวียงจันทน์เวียงคำ ทางทิศใต้ได้บ้านเมือง
 เป็นราชอาณาจักรลงไปจนถึงสุดแหลมมลายู ทางทิศตะวันตกได้หัวเมือง
 มอญทั้งปวงไปจนถึงเมืองหงสาวดี พระเจ้ารามคำแหงเป็นพระเจ้ายา
 จราชผู้ตั้งสยามประเทศเป็นของไทยสืบมาจนบัดนี้ แต่เมื่อครั้งพระเจ้า
 รามคำแหงนั้นแดนดานนายเป็นสิทธิ์อยู่แก่ไทยพวกอื่น พระเจ้าเม็งราย
 ครองเมืองเชียงใหม่มีอาณาเขตขึ้นไปจนเมืองเชียงรายเชียงแสนเป็นอิสระ
 อยู่ก๊ก ๑ พระเจ้าเมืองครองเมืองพะเยา (เข้าใจว่ามีอาณาเขตลงมา
 จนเมืองนครลำปาง) เป็นอิสระอยู่อีกก๊ก ๑ ในพงศาวดารฝ่ายเหนือว่า
 พระเจ้าเม็งราย พระเจ้าเมืองเป็นมหามิตรสนิทสนมกับพระเจ้ารามคำ
 แหง เห็นจะเป็นโดยถือว่ากันว่านครหรือเชื้อไทยพวกเดียวกันมาแต่เดิม
 ส่วนทางตะวันออกข้างตอนใต้ (คือเมืองดพบุรีและมณฑลปราจีนบุรี
 มณฑลจันทบุรีบัดนี้ ทั้งมณฑลร้อยเอ็ดมณฑลอุดรและมณฑลนครราชสีมา
 ตีมา) ยังคงเป็นอาณาเขตขอม เห็นจะเป็นเพราะพระเจ้าแผ่นดินขอม
 ที่พระนครหลวงขอไว้โดยทางไมตรี พระเจ้ารามคำแหงจึงหาได้ไปรุกร
 านไม่

เมื่อพระเจ้ารามคำแหงแผ่ราชอาณาจักรได้กว้างใหญ่ไพศาลถึงปาน
 นั้น คงต้องจัดวางระเบียบการปกครองพระราชอาณาเขตเป็นอย่างใด

อย่างหนึ่ง และลักษณะการปกครองพระราชอาณาเขตครึ่งพระเจ้าราม
 คำแหงนั้น ดังเกิดตามเค้าเงื่อนอันมีอยู่ในที่ต่าง ๆ ดูเหมือนจะเป็นเช่นนั้น
 คือกำหนดท้องที่เป็นเขต ๓ ชั้น ราชธานีเป็นเขตชั้นใน เมืองรายรอบ
 ราชธานีเป็นชนกต่าง เมืองชั้นนอกออกไปเป็นประเทศราช วิธีปกครอง
 ราชธานีนั้นปกครองโดยรูปลักษณะการที่ปกครองตำบลตามแบบเดิมดัง
 ได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง คือพระเจ้าแผ่นดินเป็นทั้งเจ้าเมืองและเป็นจอมพล
 กองทัพหลวง บรรดาชายฉกรรจ์ในราชธานีก็เป็นทั้งพลเมืองและทหาร
 ในกองทัพหลวง เว้นแต่คนต่างชาติต่างภาษาไม่เอาเป็นทหารด้วยไม่ว่าใจ
 ราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนบรรดามีไซ้ทหารทำทงนั้น เมืองชนกต่าง
 นั้น พระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งเจ้านายเชื้อพระวงศ์หรือท้าวพระยาทมิบ่าเห็นใจ
 ความชอบออกไปครอง ปกครองตามพระราชกำหนดกฎหมายซึ่งตั้งขึ้น
 ในราชธานี เป็นแต่จัดระเบียบการปกครองแยกไปเมืองหนึ่งเป็นส่วนหนึ่ง
 ต่างหาก ถ้ามีการสงครามรพดอยู่ในเมืองไหนก็รวมเข้ากองทัพเมืองนั้น
 แล้วแต่ราชธานีจะมีคำสั่งให้ยกไปแต่โดยดำฟังหรือให้ไปสมทบเข้ากระบวน
 ทัพหลวง เมืองชั้นนอกที่เป็นเมืองประเทศราชนั้น เพราะเหตุที่มักเป็น
 เมืองต่างชาติต่างภาษา ยอมให้เจ้านายของชนชาตินั้น ๆ ปกครองตาม
 ประเพณีของชาตินั้น ๆ เอง เป็นแต่ให้ตั้งเครื่องราชบรรณาการ มี
 ต้นไม้ทองเงินเป็นต้น กับด้วยสิ่งของต่าง ๆ อันมีมากในเมืองนั้น ๆ มา
 ถวายเป็นกำหนดมิให้ขาด แม้มีการสงครามจะเกณฑ์กองทัพให้ยกมา
 ช่วยราชการ ก็มักเกณฑ์แต่ที่เป็นศึกใหญ่ โดยปรกคิต้องการเพียง
 ให้เมืองชั้นนอกรักษายาษพระราชอาณาเขตมิให้ประเทศอื่นมารุกรานยัง

กว่าอย่างอื่น เข้าใจว่าระเบียบการปกครองเช่นว่ามานี้ จะจัดตั้งแต่
ครั้งพระเจ้ารามคำแหงเป็นต้นมา

๔) ว่าด้วยพงสาวดารตอนกรุงศรีอยุธยา ได้เป็นใหญ่ในประเทศสยาม

ราชอาณาจักรกรุงสุโขทัย อันแม่ไพศาล เมื่อครั้ง พระเจ้ารามคำแหง
นั้น แม่จะได้จัดวางวิธีการปกครองอย่างใดก็ได้ ที่แท้นั้นคงเป็นปกติ
อยู่ได้ด้วยความยำเกรงพระเดชานุภาพของพระเจ้ารามคำแหงเป็นข้อสำคัญ
ยิ่งกว่าอย่างอื่น ชอนเห็นได้โดยเรื่องพงสาวดารตอนต่อมา พอพระเจ้า
รามคำแหงสวรรคต พระยาเดอไทย^(๑) ราชโอรสได้รับรัชทายาทเป็น
รัชกาลที่ ๔ ในราชวงศ์พระร่วง หัวเมืองมอญที่เป็นประเทศราชก็เป็นขบถ
กองทัพกรุงสุโขทัยออกไปปราบปรามเอาชัยชนะไม่ได้ หัวเมืองมอญจึง
เคยเป็นอิสระแต่นั้นมา หัวเมืองไทยทางข้างเหนือ เช่นเมืองเวียงจันทน์
เวียงคำก็เห็นจะพลอยเป็นอิสระในคราวนี้ด้วย แต่หัวเมืองไทยที่เป็นเมือง
ขึ้นกลางอยู่ทางใต้นั้น เห็นจะเป็นเพราะอยู่ใกล้ราชธานียังคงขึ้นกรุงสุโขทัย
อยู่อย่างเดิม

เมืองขึ้นที่อยู่ข้างตอนใต้ในครั้งพระเจ้ารามคำแหงนั้น มีชื่อปรากฏ
อยู่ในศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหง คือ เมืองแพรก (เมืองสุวรรณบั
น) ๑ เมืองสุวรรณภูมิ (เรียกแปดเป็นภาษาไทยว่าเมืองอุทองเดยวน

(๑) เคยสำคัญนามนี้ว่า “เสื่อไทย” ครั้นตรวจสอบศิลาจารึกเห็นเป็นอักษร ล น่
หาใช่ ส ไม่ เพราะฉะนั้นจึงเป็นเสื่อไทย คำว่าเสื่อเป็นคำเดียวกับเลอ เช่นใช้กันในชั้น
หลังมาว่าเลอสรวยเป็นต้น จึงใช้ว่าเลอไทยในที่นี้เพื่อให้เข้าใจง่าย.

เป็นเมืองร้างอยู่ในแขวงอำเภोजรเข้ด้ามพื้น จังหวัดสุพรรณบุรี) ๑
เมืองราชบุรี ๑ เมืองเพชรบุรี ๑ เมืองนครศรีธรรมราช ๑ เมือง
อุททองเป็นเมืองสำคัญยิ่งกว่าเมืองอื่น เพราะเป็นเมืองเก่าตั้งมาแต่ก่อน
พวกขอมเข้ามาเป็นใหญ่ (รุ่นเดียวกับเมืองนครปฐม แต่เมืองนครปฐม
นั้นร้างไปเสียก่อน คงเหลืออยู่แต่เมืองอุททอง) ทำเดที่มีไธนาบริบูรณ์
และอยู่ใกล้ปากน้ำมีทางไปมากับนานาประเทศได้สะดวก เป็นเหตุให้
มีกำลังกว่าเมืองเพชรบุรีราชบุรีและเมืองสรรค์ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน จึงเป็น
ที่ยาเกรงของเจ้าเมืองเหล่านั้น เมื่อครั้งพระเจ้ารามคำแหงเห็นจะให้
เจ้าเมืองอุททองรักษาราชอาณาเขตติดต่อแดนขอมทางเมืองตะไคว้ แต่การ
ที่รุกแดนขอมทางนี้ไม่ปรากฏในจารึกของพระเจ้ารามคำแหง จึงประมาณ
ว่าเห็นจะเป็นในสมัยเมื่อพระเจ้าเอกไทยครองกรุงสุโขทัยในรัชกาลที่ ๔ เจ้า
เมืองอุททองจึงชิงแดนขอมทางตะวันออกใต้ถึงเมืองดพบุรีและหัวเมืองทั้งปวง
อันอยู่ในมณฑลปราจีนบุรีกับดิน ขยายแดนเมืองอุททองต่อมาทางตะวันออก
ได้ปากน้ำของเมืองเหนือ คือปากน้ำเจ้าพระยาเป็นต้น ไว้ในอาณาเขต
ทั้งหมด พอพระเจ้าเอกไทยสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๐ พระเจ้าอุททองก็ย้าย
มาอยู่เมืองอโยธยา ต่อมาอีก ๓ ปีก็สร้างกรุงศรีอยุธยาตั้งเป็นอิสระ
ไม่ยอมขึ้นต่อพระเจ้าธรรมราชาธิไทยราชโอรสของพระเจ้าเอกไทย ซึ่ง
ได้ครองกรุงสุโขทัยเป็นรัชกาลที่ ๕ ในราชวงศ์พระร่วง เมื่อพระเจ้า
อุททองประกาศเป็นอิสระนั้นพวกเจ้าเมืองทางฝ่ายใต้ ตั้งแต่เมืองสรรค์ลงมา
อันยอมเป็นพรรคพวกของพระเจ้าอุททองหมดทุกเมือง พระเจ้าอุททอง
มีกำลังมากจนสามารถตีเมืองนครหลวง (๑) อันเป็นราชธานีของประเทศขอม

(๑) เมืองนครหลวงนี้ขอมเรียกว่า “นครธม”

ได้ กติหวเมืองขอมที่ติดต่อกับเขตแดนกรุงศรีอยุธยา (คือมณฑล นครราชสีมาและมณฑลจันทบุรีบัดนี้) มาไว้ในราชอาณาจักรไทย พระเจ้า ธรรมราชาธิไทยกรุงสุโขทัยเห็นจะเอากรุงศรีอยุธยาไว้ในอำนาจไม่ได้ตั้งแต่ ก่อน จึงยอมเป็นไมตรีอย่างเป็นบ้านพี่เมืองน้องกับกรุงศรีอยุธยา^(๑) ทำนอง เช่นกรุงสุโขทัยเคยเป็นไมตรีกับเมืองเชียงใหม่มาแต่ก่อน แต่นั้นไทยที่มา เป็นใหญ่ในประเทศนั้นแยกกันเป็น ๒ อาณาจักร^(๒) เรียกกันเป็นสามัญว่า เมืองเหนือ ๑ เมืองใต้ ๑ แต่ว่าเป็นไมตรีปรองดองกันมาเพียง ตลอดรัชกาลพระเจ้าธรรมราชาธิไทยและพระเจ้าอู่ทอง ซึ่งทรงพระนาม ประกาศิต ว่าสมเด็จพระรามาริบัติ อันเป็นปฐมกษัตริย์ในกรุงศรีอยุธยา ครนกษัตริย์ ๒ พระองค์นั้นสวรรคตทางไมตรีกัน เกิดสงครามขึ้นใน ระหว่างสมเด็จพระบรมราชาธิราช (พม่า) ที่ ๑ ซึ่งได้ครองกรุงศรีอยุธยา กับ พระมหาธรรมราชาธิไทยราชโอรสของพระเจ้าธรรมราชาธิไทย ซึ่งได้เสวยราชย์ครองกรุงสุโขทัย รบกันอยู่ ๗ ปีพวกกรุงสุโขทัยสู้กำลัง กรุงศรีอยุธยาไม่ได้ต้องยอมแพ้ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๑ สมเด็จพระบรมราชา ธิราชจึงแบ่งแดนราชอาณาจักรฝ่ายเหนือออกเป็น ๒ มณฑล ตั้งเมือง กำแพงเพชรเป็นเมืองหลวงปกครองหัวเมืองทางด่านน้ำพิงมณฑล ๑ ให้ เมืองสุโขทัยเป็นเมืองหลวงปกครองหัวเมืองทางด่านน้ำแควใหญ่มณฑล ๑ แต่นั้นราชอาณาจักรกรุงสุโขทัยก็ถดถอยเป็นแต่ประเทศราชชน

(๑) ทางไมตรีระหว่าง ๒ พระนครตอนนี้ ในบานแผนกกฎหมาย (ลักษณะลักพา) ครั้งพระเจ้าอู่ทองกล่าวว่า “เมืองท่านเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว” ดังนี้

(๒) ในจดหมายเหตุจีนว่า เดิมเสียมก๊ก (แดนสยาม) อยู่ข้างเหนือ โหลฮกก๊ก (แดนละโว้) อยู่ข้างใต้ แล้วรวมกันจึงเรียกว่า “เสียมโหลก๊ก”

กรุงศรีอยุธยา เจ้านายเชื้อราชวงศ์พระร่วงยังได้ปกครองเป็นประเทศราช
ต่อมาอีกประมาณ ๕๐ ปี ครั้นถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราช
(ตามพระยา) ที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๗ ไม่มีเจ้านายในราชวงศ์พระร่วง
ซึ่งจะสามารถปกครองบ้านเมืองต่อไป สมเด็จพระบรมราชาธิราชจึงทรง
อภิเษกพระราเมศวรราชโอรสซึ่งจะรับรัชทายาทให้เป็นพระมหาอุปราชขึ้น
ไปครองหัวเมืองเหนือทั้งปวงอยู่ ณ เมืองพิษณุโลก รวมการปกครอง
พระราชอาณาจักรทั้งปวงได้ฝ่ายเหนือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแต่นั้นมา

๕) ว่าด้วยเรื่องพงศาวดารตอนจัดวิธีการทหาร

ความในหนังสือพระราชพงศาวดารยุคติดกับกฎหมายเก่า ปรากฏ
ว่าการจัดตั้งแบบแผนกระทรวงทบวงการทหารพลเรือนพึงจัดต่อเนื่องกัน
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราช
ตามพระยา ซึ่งเสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๓ ก่อนนั้นหาปรากฏว่าจัด
อย่างใดไม่ แต่เมื่อพิเคราะห์ตามเรื่องพงศาวดารจำเดิมแต่พระเจ้าอู่ทอง
ตั้งเป็นเอกราชมา กรุงศรีอยุธยาได้ทำสงครามเนื่อง ๆ ที่เป็นศึกใหญ่
ก็หลายครั้ง เช่นไปตีนครราชสีมา ขอม ตีกรุงสุโขทัยและขึ้นไปตีเมือง
เชียงใหม่ ถ้าทหารไทยในครั้งนั้นไม่มีแบบแผนวิธีจัดการควบคุม ตลอดจน
ยุทธวิธีเป็นอย่างไรก็ดี ที่ไหนจะสามารถทำสงครามได้ชัยชนะดังปรากฏมา
ในเรื่องพงศาวดาร จึงสันนิษฐานว่าพวกชาวกรุงศรีอยุธยาครั้งนั้น เห็นจะ
ได้แบบอย่างทั้งวิธีการทหารและพลเรือนของขอมมาพิจารณาเปรียบเทียบกับ
ของไทย เดอเกดร์รเอาทตทั้ง ๒ ฝ่ายปรองปรองกันเป็นวิธีการของ

ชาวกรุงศรีอยุธยา จึงสามารถรวบรวมเอาชัยชนะได้ทั้งพวกขอมและไทยพวก
 อื่น ๆ หนึ่งก็เป็นธรรมดาเพราะพวกชาวกรุงศรีอยุธยาอยู่ใกล้ชิดติดต่อกับ
 กับแดนขอมมาแต่เดิมแล้วก็ได้ราชธานีขอม ได้ผู้คนมาเป็นอันมาก คงมีผู้
 ราชประเพณีและคำรับคำราชาการต่าง ๆ ของขอมมาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา
 มากด้วยกัน ชาวกรุงศรีอยุธยาจึงสามารถดัดแปลงประเพณีการต่าง ๆ ของ
 พวกขอม การอื่นใดเห็นว่าดีก็เอาก็ดรเอามาใช้เป็นแบบอย่างตามนิยม
 ขอนยกมเคาเงอนที่จะยกเป็นอุทาหรณ์ให้เห็นได้จนในเวดาศัจจุบันนี้ เป็น
 ต้นว่าดวดดายการช่างของไทยเราก็คงได้แบบมาแต่ขอม แม่ภาษาที่เรา
 พูดกันก็ภาษาขอมเจือปนเป็นอันมาก โดยเฉพาะภาษาที่เราเรียกว่า
 “ราชาศัพท์” ซึ่งมักเข้าใจกันว่าเป็นภาษาสูงสำหรับเจ้านาย ที่แท้
 ก็มิใช่อื่น คือเอาคำพูดของขอมมาใช้นั่นเอง เหตุที่ใช้ราชาศัพท์
 คงเป็นเพราะเมื่อได้พวกข้าราชการขอมเข้ามารับราชการใน กรุงศรีอยุธยา
 พวกนั้นมาเพ็ดทูลเจ้านายตามแบบอย่างซึ่งเคยใช้ในราชประเพณีกรุงขอม
 ข้าราชการไทยเอาเยี่ยงอย่างมาประพฤติตาม เพราะฉะนั้นจึงใช้ราชาศัพท์
 จึงเป็นแต่ภาษาดำหรับผู้น้อยเพ็ดทูลเจ้านายซึ่งเป็นผู้ใหญ่ ส่วนผู้ใหญ่เช่น
 พระเจ้าแผ่นดินก็ดี หรือแม่แต่เป็นเจ้านายทรงลงมาก็ดี ที่จะตรัสใช้
 ราชาศัพท์สำหรับพระองค์เอง เช่นว่า “ฉันจะเสวย” หรือ “ฉัน
 หาวบรรทม” หรือแม่แต่จะเรียกอวัยวะของพระองค์เองโดยราชาศัพท์
 เช่นว่า “พระชนงและพระชนองของฉฉัน” ดังนี้ห้ามไม่ ย่อมตรัสใช้ภาษา
 ไทยอย่างสามัญอยู่เป็นนิจ ขอนยกมาพอให้เห็นเป็นตัวอย่างว่าไทยเรา
 นิยมแบบอย่างขอมแต่เช่นนั้น เคยเป็นมรดกตกต่อมาจนกาตบดิน ถ้า
 ว่าแต่เฉพาะการทหาร ดูเหมือนประเพณีที่แบ่งราชการเป็นฝ่ายทหารและ

ฝ่ายพลเรือนจะมีมาแต่แรกตั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว แต่จะเป็นแบบอย่างใด
 มาจากประเพณีขอมหรือไทยคิดตนเอง ขอนหาทราบชัดไม่ ลักษณะ
 การที่แบ่งเป็นฝ่ายทหารพลเรือนนั้น ถ้าว่าโดยใจความก็คอกำหนดกอง
 ทหารไว้ประจำหน้าที่สำหรับทำการทหาร เช่นการปราบปรามเสี้ยนศัตรู
 ที่จะเกิดขึ้น และรักษาเครื่องสรรพาวุธตลอดรักษาพระองค์พระเจ้าแผ่นดิน
 ส่วน ๑ กองทหารอีกส่วน ๑ ให้ทำการฝ่ายพลเรือน เป็นพนักงาน
 ปกครองท้องที่ (เช่นตำรวจนครบาล) บ้าง เป็นพนักงานทำการต่าง ๆ
 ในพระราชวังบ้าง เป็นพนักงานรักษาดังต่าง ๆ บ้าง และเป็นพนักงาน
 ดูแลทำนุบำรุงการทำไร่นาบ้าง แต่การที่แบ่งเป็นฝ่ายทหารและพลเรือน
 ดังกล่าวนี้ เฉพาะสำหรับในเวด้าบ้านเมืองเป็นปกติ ถ้าถึงเวด้าม
 การทัพศึกก็ผสมทบกันเป็นทหารหมด หาได้เลิกการเกณฑ์ชายฉกรรจ์
 เป็นทหารทุกคนไม่

ตามเรื่องพงศาวดารที่ได้อ่านมาแล้ว กรุงศรีอยุธยาพึ่งรวบรวม
 อาณาเขตทั้งปักษ์ใต้ฝ่ายเหนือเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ต่อเมื่อในแผ่นดิน
 สมเด็จพระบรมราชาธิราช (ตามพระยา) แต่สมเด็จพระบรมราชา
 ธิราชพระองค์นั้นล่วงสวรรคตเสีย มีทันจะได้ทรงจัดตั้งแบบแผนวิธีปกครอง
 พระราชอาณาเขตที่รวมกัน พระราเมศวรราชโอรสซึ่งได้รับรัชทายาท
 ทรงพระนามว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงทรงจัดการต่อมา ดัง
 ปรากฏในหนังสือพงศาวดารและกฎหมายเก่า และการที่จัดตั้งสมเด็จพระ
 บรมไตรโลกนาถนั้น พิจารณาเหตุโดยลักษณะการเป็น ๓ อย่าง คือ
 ตั้งทำเนียบหน้าที่กระทรวงทบวงการอย่าง ๑ ตั้งกำหนดยศศักดิ์อย่าง ๑

และต้องทำเนียบหัวเมืองอย่าง ๑ เกี่ยวแก่การทหารทั้ง ๓ อย่าง จะอธิบาย
เป็นลำดับไป

ทำเนียบกระทรวงทบวงการที่ตงชนน ในหนังสือพระราชพง-
ศาวดารกล่าวความแต่โดยย่อว่า “เอาทหารเป็นสมุหพระกลาโหม เอา
พลเรือนเป็นสมุหนายก เอาขุนเมืองเป็นพระนครบาล เอาขุนวังเป็น
พระธรรมาธิกรณ์ เอาขุนคลังเป็นพระโกษาธิบดี เอาขุนนาเป็นพระ-
เกษตรา (ธิบดี)” ดั่งนี้ ก็คือเอาการที่แบ่งหน้าที่ราชการเป็นฝ่ายทหาร
พลเรือนมาแต่ก่อนนั้น ตั้งเป็นหลักจัดระเบียบกระทรวงทบวงการฝ่าย
พลเรือนให้มีอัครมหาเสนาบดีที่สมุหนายกกรมมหาดไทยเป็นหัวหน้าราช-
การฝ่ายพลเรือนทั้งปวงคน ๑ และเอาหัวหน้าพนักงานการพลเรือนที่มี
ประจำพระนครมาแต่ก่อน ยกขึ้นเป็นเสนาบดีชั้นรองลงมาในฝ่ายพลเรือน
อีก ๔ คน เรียกว่าจตุสดมภ์ มีนามและหน้าที่ต่างกัน คือพระนครบาล
ตำแหน่งบัญชาการรักษาด่านทิศในจังหวัดพระนครคน ๑ พระธรรมา-
ธิกรณ์ตำแหน่งบัญชาการในพระราชสำนักและการศาลยุติธรรมคน ๑ พระ
โกษาธิบดีตำแหน่งบัญชาการคลังเก็บด้วยรักษาพระราชทรัพย์คน ๑ พระ
เกษตราธิการตำแหน่งบัญชาการทำนุบำรุงกสิกรรม ๑ ด้มเลี้ยงอาหาร
และเก็บอากรอื่นเกิดแต่ที่ดินคน ๑ ฝ่ายทหารก็มีอัครมหาเสนาบดีที่
สมุหพระกลาโหมคน ๑ เป็นตำแหน่งหัวหน้าราชการทั้งปวงในฝ่าย
ทหาร มีเสนาบดีเป็นชั้นแม่ทัพประจำการรองลงไป คือตำแหน่ง
สี่ราชเดช และตำแหน่งท้ายมาเป็นแม่ทัพใหญ่ รองลงมา มีนาย
กองพลทหารช้าง คือตำแหน่งเพทราชา และตำแหน่งสุรินทราชา(๑) และ

(๑) มีจดหมายเหตุชาวต่างประเทศกล่าวว่า ธรรมเนียมดินพระเจ้าปราสาททอง. กรมช้างพังยกมาเป็นฝ่ายพลเรือน

นายกองพลทหารราบ คือตำแหน่งพิไชยสงคราม ตำแหน่งรามกำแหง
ตำแหน่งพิไชยชาญฤทธิ์ ตำแหน่งวิชิตณรงค์ เป็นต้น ทำเนียบนาม
ข้าราชการซึ่งใช้เรียกประจำตำแหน่ง เช่นว่าสมุหพระกลาโหม
มีนามว่าเจ้าพระยามหาเสนาบดี และสมุหนายกมีนามว่า เจ้าพระยาจักรี
ศรีธรรมาธิบดี เป็นต้น ก็เกิดขึ้นในคราวนี้ แต่ข้าราชการตลอดจนพลไพร่
ทั้งฝ่ายทหาร และ พลเรือนยังคงเป็นทหารทำการรบพุ่งในเวดามมีการศึกสงคราม
อยู่เหมือนอย่างแต่เดิม และวิชาเกณฑ์คนคงยังเป็นอย่างเดียวกัน
ทั้งฝ่ายทหารพลเรือนตลอดมา

การตั้งทำเนียบยศชั้น เรียกในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าตั้ง
ทำเนียบศักดินา คือตั้งอัตราในกฎหมายว่าบุคคลมียศชั้นใด จะมีทนาย
ได้เท่าใด เป็นต้น แต่กำหนดว่าไพร่พลเมืองคน ๑ จะมีนาได้เพียง ๑๐ ไร่
เป็นอย่างมาก ผู้ที่มียศสูงขึ้นไปก็มีนาได้โดยอัตราจำนวนไร่มากขึ้นไป
โดยลำดับ จนถึงเจ้าพระยาเสนาบดีมีได้คนละ ๑๐,๐๐๐ ไร่ และพระ
มหาอุปราชมีนาได้ ๑๐๐,๐๐๐ ไร่เป็นอย่างมากที่สุด อันวิธีกำหนดจำนวน
นาสำหรับยศต่าง ๆ กันนี้โดยนัยว่าประเพณีจนก็มี เพราะฉะนั้นการที่
ตั้งทำเนียบศักดินาเมื่อครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จะได้เค้าเงื่อน
มาแต่จีนหรือจะคิดขึ้นใหม่ในประเทศนี้หาทราบชัดไม่ แต่เมื่อพิจารณา
ดูทำเนียบศักดินาตามที่กำหนดไว้ในกฎหมาย เห็นว่าไม่ใช่แต่กำหนดให้
มีไร่นาได้คนละเท่าใดเท่านั้น ที่แต่ทำเนียบศักดินานี้ควรชนยศข้าราชการ
ในสมัยนั้น อย่างที่กำหนดเป็นนายพลนายพันนายร้อย หรือที่กำหนด
เป็นมหาอำมาตย์และรองอำมาตย์ในปัจจุบันนี้ และประหัตถ์ที่เกอบจะ
ตรงกันทีเดียว จะต้องเทียบพอให้เห็นเป็นตัวอย่าง

ชนท ๑	ศักดินา	๑๐,๐๐๐	เทียบด้วยนายพลเอก
ชนท ๒	ศักดินา	๕,๐๐๐	เทียบด้วยนายพลโท
ชนท ๓	ศักดินา	๓,๐๐๐	เทียบด้วยนายพลตรี
ชนท ๔	ศักดินา	๒,๐๐๐	เทียบด้วยนายพันเอก
ชนท ๕	ศักดินา	๑,๐๐๐	เทียบด้วยนายพันโท
ชนท ๖	ศักดินา	๘๐๐	เทียบด้วยนายพันตรี
ชนท ๗	ศักดินา	๖๐๐	เทียบด้วยนายร้อยเอก
ชนท ๘	ศักดินา	๔๐๐	เทียบด้วยนายร้อยโท
ชนท ๙	ศักดินา	๒๐๐	เทียบด้วยนายร้อยตรี

ตำแหน่งที่ศักดินาในทำเนียบที่อยู่ระหว่างชน คือศักดินา ๒,๔๐๐ หรือ ๑,๕๐๐ และ ๕๐๐ มีบ้าง แต่ไม่เป็นพินเหมือนอัตราที่ยกมาเรียงไว้ใน อาจจะเป็นของเพิ่มชนภายหลังก็เป็นได้ ในทำเนียบศักดินาแบ่งความให้เห็นชัด ว่าแต่โบราณมิได้ถือเอาเป็นบรรดาศักดิ์ ซึ่งเป็นพระหัตถ์ของ เป็นสำคัญเท่ากับศักดินา ขอนจะสังเกตเห็นได้ในทำเนียบ ถ้าเป็นตำแหน่งอันอยู่ในหน้าสำคัญแล้ว ถึงจะเป็นออกญาถึงเป็นพระศักดินาก็คงสูง ถ้าหน้าที่ไม่สำคัญศักดินาคงต่ำ ส่วนศักดินาพระราชวงศ์นั้นม้านแผนก ในทำเนียบบอกชัดว่าคงชนภายหลัง จึงเป็นพิเศษส่วนหนึ่ง

การจัดทำเนียบหัวเมืองนั้น แต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี กำหนด เมืองชนเป็น ๓ ชน คือ เมืองชนในการปกครองอยู่ในราชธานี เมือง ชนกลางการปกครองจัดเป็นแผนกต่างหากเฉพาะเมือง เมืองชนนอก เป็นเมืองประเทศราช เมืองกรุงศรีอยุธยาแรกเป็นใหญ่ มณฑลกรุง สุโขทัยยังเป็นประเทศราช แม่เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชตามพระยา

ให้พระราเมศวรราชโอรสขึ้นไปครอง ก็ครองเป็นอย่างประเทศราช ครั้นถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เพราะพระองค์ได้เคยทรงครองมณฑลฝ่ายเหนือเองเมื่อยังเป็นพระราเมศวร จึงให้เลิกวิชัยปครองอย่างเช่นเป็นประเทศราชเสีย ให้หัวเมืองเหนือต่างขึ้นตรงต่อพระนครศรีอยุธยา อย่างหัวเมืองชนกต่างเรียกว่า “เมืองพระยามหานคร” เจ้าเมืองต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาเหมือนข้าราชการทั่วไป ว่าโดยลักษณะการปกครองหัวเมืองที่จัดเมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มีเค้าเงื่อนอยู่ในทำเนียบเก่า ทำนองการเห็นจะเป็นเช่นนั้น คือขยายอำนาจการปกครองของราชธานี ให้กว้างขวางออกไป บรรดาหัวเมืองชนกต่างที่ปกครองเป็นแผนกหนึ่งต่างหากอยู่แต่ก่อน เช่นเมืองสุพรรณบุรีเป็นต้น เมืองใดซึ่งสามารถจะเอาไว้ใน การปกครองของราชธานีได้ เอามาเป็นหัวเมืองชั้นใน ตรวจตราว่ากล่าวจากราชธานีทั้งหมด เมืองที่อยู่ห่างออกไป จะตรวจตราว่ากล่าวจากราชธานีไม่ถึง จึงจัดเป็นเมืองพระยามหานคร ให้ผู้ว่าราชการมียอำนาจบังคับบัญชาการดีชั่วขาดเป็นเมือง ๆ มีชื่อเมืองพระยามหานครปรากฏอยู่ในคัมภีร์มณฑลไยรวาด คือ เมืองนครราชสีมา ๑ เมืองนครศรีธรรมราช ๑ เมืองตะนาวศรี ๑ เมืองทวาย ๑ กับเมืองซึ่งแยกออกจากมณฑลราชธานีฝ่ายเหนือ คือเมืองพิษณุโลก ๑ เมืองสุโขทัย ๑ เมืองสวรรคโลก ๑ เมืองกำแพงเพชร ๑ รวมคงเป็นหัวเมืองชนกต่างอยู่แต่ ๘ เมือง เมืองภายนอกนั้นออกไปก็ให้เป็นประเทศราชคงอยู่อย่างแต่ก่อน การปกครองหัวเมืองที่จัดเมื่อครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น ตามเหตุการณ์ที่ปรากฏต่อมาในเรื่องพงศาวดาร ได้ผิดทั้งเป็นการดีและเป็นการร้าย ที่เป็นการดีคือราชธานีมีกำลังรพดชน

กว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก เพราะเหตุที่เจ้าหน้าที่ท่งฝ่ายทหารและพลเรือน
 ได้จัดตั้งขึ้น จัดการแผนกของตนติดต่อแต่ราชธานีตลอดออกไปจนถึง
 หัวเมืองท่งปวงอันกำหนดว่าเป็นเมืองชั้นใน^(๑) ที่มดเป็นการร้ายนั้น คือ
 พวกพระยามหานครทางเมืองเหนือเกิดแย่งอำนาจกัน ในที่สุดพระยาสุริย-
 จีระเจ้าเมืองสุวรรณโคตรเป็นชนก เอาเมืองไปขึ้นต่อพระเจ้าศรีโคตรราช
 เมืองเชียงใหม่ ส้มเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องทำสงครามอยู่หลายปี
 จึงได้เมืองกลับคืนมา ทรงเห็นว่าที่ดอนเดิมมณฑลราชธานีฝ่ายเหนือ
 ผิดไป จึงได้จัดขึ้นปกครองเมืองพิษณุโลกรวมเมืองเป็นมณฑลราชธานีดัง
 แต่ก่อน แแต่ชนกกลับมีเจ้านายเป็นพระมหาอุปราชไปครองเมืองพิษณุโลก
 ต่อมาอีกช้านาน

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งเป็นราชโอรสของสมเด็จพระบรมไตร-
 โลกนาถ ทรงสามารถในการปกครองทำนองเดียวกับสมเด็จพระราชบิดา
 ได้เสวยราชย์ครองกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๓๔ อยู่จน พ.ศ. ๒๐๗๒
 เป็นเวลา ๓๘ ปี แม้ว่างศึกสงครามตลอดรัชกาลก็จริง แต่ปรากฏ
 ทั้งในหนังสือพระราชพงศาวดารและในกฎหมายเก่าๆก็ต้อนกันว่า ได้ทรงจัด
 เพิ่มเติมต่อระเบียบการต่าง ๆ ซึ่งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรง
 จัดขึ้นนอกหลายอย่าง และเป็นการฝ่ายทหารเป็นพื้น กล่าวในหนังสือ
 พระราชพงศาวดารแต่โดยย่อว่า ทำตำราพิชัยสงครามอย่าง ๓ ทำ
 ตำราบัญชีอย่าง ๑ ทำพิชัยตามหัวเมืองอย่าง ๑

ตำราพิชัยสงครามของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ยังมีปรากฏอยู่บัดนี้

(๑) การที่แยกหัวเมืองชั้นในให้ขึ้นมหาดไทยบ้าง กลาโหมและกรมท่าบ้าง เป็น
 การจัดชั้นหลัง แต่ก่อนราชการกระทรวงไหนกระทรวงนั้นบังคับตลอดถึงหัวเมืองชั้นใน

แต่กฎหมายอาญาคัก (อันรวมไว้ในลักษณะขบถคัก)^(๑) นอกจากนั้น
จะมีอะไรอีกบ้างหาทราบชัดไม่ว่าด้วยคำราฟไชยสงครามที่มีอยู่คนเป็น
ของรวบรวมขึ้นหลังและชำระแก้ไขมาเสียหลายคราว ของเดิมเห็นจะไม่
เหลือเท่าใดนัก

การทำตำราบัญชานั้น คือ จดวิธีทำบัญชีรพดให้เรียกคนเข้าชบวน
ทัพแต่ละพวกชน และบางที่จะถึงแก้ไขระเบียบการควบคุมผู้คนเป็นหมวดกอง
และกรมต่าง ๆ ด้วย เรื่องทำบัญชีรพดนี้ ทำนองแต่ก่อนมากดาโหม
จะเป็นพนักงานทำบัญชีคนฝ่ายทหาร มหาดไทยเป็นพนักงานทำบัญชีคน
ฝ่ายพลเรือน แยกกันอยู่การไม่เรียบร้อย จึงตั้งกรมพระสุรัสวดีขึ้น
เป็นพนักงานทำบัญชีพลทั้งฝ่ายทหารพลเรือน เดิมเป็นแบบแผนสืบมาจน
ชนกรุงรัตนโกสินทร์ หน้าที่กรมพระสุรัสวดีไม่แต่เฉพาะทำบัญชีพล
อย่างเดียว เป็นทั้งพนักงานเร่งรัดตรวจตราให้ผู้บังคับกรมต่าง ๆ ชวน
ชวายหาผู้คนมาเข้าทะเบียนและเป็นพนักงานกะเกณฑ์รพดในเวดามมีการทัพ
คักด้วย จึงเป็นกรมสำคัญกรม ๑

ที่เรียกในหนังสือพระราชพงศาวดารว่าทำพิธีทุกเมืองนั้น คงเป็น
การจัดระเบียบกองทหารตามหัวเมือง เนื่องด้วยการทำตำราบัญชีที่ได้
กล่าวมา ขอนมเคาเงอนอยู่ในทำเนียบตำแหน่งกรมการหัวเมืองชนเดิม

(๑) ในกฎหมายฉบับพิมพ์ว่าตั้งแต่เมื่อปีชวด จุลศักราช ๙๔๖ ผิดไป ที่ถูกนั้นปีชวด
จุลศักราช ๙๕๖ (พ.ศ. ๒๐๓๗) รู้ได้เพราะในกฎหมายเรื่องนี้กล่าวถึงศักดิ์นา อัน
เป็นของตั้งในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ต้องเป็นกฎหมายภายหลังตั้ง
ศักดิ์นาอยู่เอง

มีตำแหน่งดีดีเป็นพนักงานกรมพระสุรัสวดีอยู่ประจำทุกเมือง แต่ตำแหน่ง
ขุนพลขุนมหาดไทยมีแต่เมืองพระยามหานคร เมืองอื่นในหามิได้ คง
เป็นเพราะรพดเมืองอื่นในจตุระเบียบเข้ากองทัพหลวงในราชธานี แต่เมือง
พระยามหานครนั้นจตุระเบียบเป็นกองทัพต่างหากตามลักษณะการที่กล่าว
มาแล้ว ชนนจตุระเบียบให้จำนวนพลและขบวนทัพหัวเมืองได้ในราชธานี
อยู่เสมอ จึงเรียกว่าทำพิธีทั่วทุกหัวเมือง

ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ มีการสำคัญในฝ่ายทหารอีก
อย่าง ๑ เหตุด้วยฝรั่งโปรตุเกสแล่นเรืออ้อมแหลมอัฟริกามาถึงประเทศ
ทางตะวันออก มาได้เมืองชายทะเลในอินเดียและเมืองมะดะกาในแหลม
มดายุเป็นต้น แล่นเข้ามาขอเป็นไมตรีกับไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๐๖๑ เพื่อ
จะไปมาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระรามาธิบดีโปรดพระราชทาน
อนุญาตให้มาค้าขายตามประสงค์ จึงมีฝรั่งโปรตุเกสเข้ามาอยู่ในเมืองไทย
แต่นั้น พวกโปรตุเกสเป็นผู้นำวิชาปืนไฟและวิชาทหารอย่างฝรั่งเข้ามา
ให้ไทยเป็นที่แรก

เรื่องตำนานการใช้อาวุธปืนนี้ ในหนังสือพงศาวดารเหนืออ้างว่าที่เมือง
สุวรรณโคตมมีปืนใหญ่ใช้ถูกดินเผาแต่ก่อนพระร่วง และหนังสือพระราช
พงศาวดารก็กล่าวว่าเมื่อครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีไปตีเมืองเชียงใหม่ ได้
เอาปืนใหญ่นำมาแก่งเมืองจนหักทำลาย แต่ในตำนานของฝรั่ง^(๑) ว่า
ปืนใหญ่นำมาใช้ในยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๘ อีกประการ ๑ ในพงศาวดาร
ของประเทศที่ใกล้เคียงกับเมืองเรา ก็หาปรากฏเป็นหลักฐานว่าประเทศ
ใดมีปืนไฟใช้เมื่อก่อนพวกโปรตุเกสมาถึงไม่ ที่แท้เพราะพวกโปรตุเกส

(๑) มีในหนังสือเอนไซโคลปีเดียบริตานิเกะ.

มีปืนไฟไว้รับพุ่ง จึงสามารถชิงเอาบ้านเมืองของพวกเขาตัวนอกได้
จึงเห็นว่าปืนที่กล่าวในพงศาวดารของเรานั้นมีมาแต่ก่อนนั้นเห็นจะมีใช้ปืนไฟ
อันศัพท์ว่า “ปืน” แต่โบราณเป็นชื่อสำหรับเรียกอาวุธซึ่งสามารถจะส่ง
เครื่องประหารไปได้ไกล ครั้นเรียกว่าปืน มีอุทธารณ์เช่นครารูป
พระนารายณ์ถือศรสำหรับพระมหาอุปราชาแต่ก่อน เรียกว่าครานารายณ์
ทรงปืนฉะนั้นเป็นต้น เมื่อเกิดปืนอย่างใหม่จึงได้เกิดคำประกอบสำหรับเรียก
ให้ต่างกัน เรียกปืนอย่างใหม่ว่าปืนไฟ เพราะใช้ยิงด้วยไฟ เรียกชน
กุกุณฑซึ่งเป็นปืนอย่างเก่าว่าปืนยา เพราะดูคล้ายยาพิษ แต่ดินปืนนั้น
ได้ยืมว่าเป็นชื่อของจีนคิดทำขึ้นก่อน ฝรั่งเศสได้ไปจากจีน

การทหารที่จดเมื่อครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แม้ไม่สามารถ
จะทราบรายการถนัดได้ในปัจจุบันนี้ก็ได้ แต่เห็นได้โดยเรื่องพงศาวดาร
ว่าการที่จดนั้นจดได้ประโยชน์จริง ด้วยต่อมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระไชย-
ราชาธิราช ราชบุตรของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ซึ่งเสวยราชย์เมื่อ
พ.ศ. ๒๐๗๗ มังตราพม่าเจ้าเมืองตองอูปราบปรามรามัญประเทศไว้ได้
ในอำนาจ แล้วราชาภิเศกทรงพระนามว่าพระเจ้าหงส์าวดีตะเบงชเวต
มีอำนาจพชนทางตะวันตก ยกกองทัพมาตีเมืองเชียงกรานปดายแดน
ไทย^(๑) สมเด็จพระไชยราชาธิราชยกกองทัพหลวงออกไป ได้รับความ
พระเจ้าหงส์าวดีเป็นสามารถ กองทัพหน้ามอญพ่ายแพ้แตกหนี ไทย
ได้อำณาเขตคั่นหมด มีจดหมายเหตุ^(๒)ปรากฏว่าในการสงครามครั้งที่

(๑) เมืองนี้ไทยเรียกว่าเชียงกรานมาแต่โบราณ มอญเรียกว่าเต็งกรายัน ใน
หนังสือพระราชพงศาวดารตอนแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร เรียกตามสำเนียงพม่าว่า
เมืองแครง อยู่ทางลุ่มแม่น้ำสาวินต่อแดนเมืองตาก

(๒) จดหมายเหตุของปีนโตโปรตุเกส.

กล่าวกันว่า พวกโปรตุเกสที่เข้ามาค้าขายอยู่ในกรุงศรีอยุธยาได้รับอาบัติไปในกองทัพหลวง ๓๒๐ คน ไปรบพุ่งมีความชอบสมเด็จพะไชยราชาธิราช จึงพระราชทานที่ดินตำบลบ้านดินทางฝั่งตะวันตกข้างเหนือคลองตะเคียน ให้พวกโปรตุเกสตั้งภูมิลำเนาอยู่ประจำในกรุงศรีอยุธยาแต่นั้นมา เข้าใจว่าเป็นครั้งแรกที่จะรับชาวต่างประเทศเป็นทหารอาสาในคราวนี้ จึงเป็นเยี่ยงอย่างที่จะเกิดพวกอาสาญี่ปุ่นและอาสาจามในชั้นหลัง

ถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ราชอนุชาของสมเด็จพระไชยราชาธิราช ได้เสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑ พระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตตี้ซึ่งรบแพ้สมเด็จพระไชยราชาธิราชที่เมืองเชียงกราน รวบรวมกำลังเป็นกองทัพใหญ่ยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ หมายจะมาตีพระนครศรีอยุธยาตบดังความอภัยศัตรู ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาแต่ก่อนมาเคยแต่ไปรบบุกรุกประเทศอื่น ครึ่งหนึ่งทำสงครามต่อสู้ข้าศึกซึ่งยกกองทัพใหญ่เข้ามาโดยมุ่งหมายจะตีราชธานีเป็นที่แรก ตามความที่ปรากฏในเรื่องการสงครามครั้งนั้น ไทยต่อสู้แข็งแรงน่าชม แม้พระสุริโยทัยอัศวมเหศวรแต่งพระองค์เป็นชายออกสงคราม ถึงเข้าชนช้างกับข้าศึกโดยดำฟังพระองค์ แก้วไชยพระราชธำมณีในเวดาลี้กซึ่งข้าศึก ยอมลดละพระชนม์ชีพด้วยความภักดี กระบวนยุทธวิชของไทยในครั้งนั้น เมื่อออกไปต่อสู้ข้าศึกที่เมืองสุพรรณบุรีเห็นว่าจะรบไม่อยู่ จึงถอยทัพกลับเข้ามาตั้งมั่นที่พระนครศรีอยุธยาได้โดยมิได้พ่ายแพ้ ครั้นข้าศึกเข้ามาตั้งประชิดอยู่ ให้กองทัพหัวเมืองเหนือลงมาตีโอบหลัง ข้าศึกจำต้องถอยทัพกลับไปและเล็ดรพตเป็นอันมาก ถ้วนล่อให้เห็นว่าวิชาการทหารของไทยในสมัยนั้นไม่เฉยแต่ที่เดียว เมื่อข้าศึกเลิกทัพกลับไปแล้วก็มีไพร่มาท เอา

ความคุ้นเคยที่ได้ในการสงครามครั้งนั้น จบข้อที่ยกพร่องในวิธิตหารไทย
 คิดแก้ไขเป็นหลายอย่าง มีปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารโดยย่อ
 แต่พอรู้ถึงขณะการ คือรอบล้อมปราการตามหัวเมืองซึ่งเห็นไม่เป็นชัยภูมิ
 ในการต่อสู้ข้าศึก เช่นเมืองสุพรรณบุรีเป็นต้นเสียหมดทุกแห่ง แล้ว
 สร้างล้อมปราการขึ้นใหม่ในที่ชัยภูมิ เช่นพระนครศรีอยุธยาและเมือง
 พิษณุโลกสุโขทัยเป็นต้น ให้มันคงแข็งแรงกว่าเดิม ให้สำรวจ
 ลำมะโนครวและแก้ไขวิธีเรียกคนชนทะเลเบียนเป็นทหาร อันเรียกว่าเดชดม
 ดังกัศพรค ดังจะอธิบายในวิธีกเกณฑ์ทหารไทยต่อไปข้างหน้า แล้ว
 ตั้งเมืองขึ้นใหม่เพิ่มเติมขึ้นอีกหลายเมือง คือเมืองนนทบุรี เมืองสาครบุรี
 และเมืองนครชัยศรี เป็นต้น สำหรับเป็นที่รวบรวมคนในเวดามักการทัพศึก
 ให้ได้รวดเร็วขึ้นกว่าเดิม ข้างมาพาทนะสำหรับใช้ในการศึกก็หาเพิ่ม
 เพิ่มขึ้นให้มาก มีการที่จัดในตอนนี้อย่าง ๑ ซึ่งเป็นการแปลกใหม่ กล่าว
 ไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดาร แต่ว่า “แปลงเรือแซเป็นเรือไชยและ
 เรือศรีษะสัตว์ต่าง ๆ” ที่แทนนาคคือคิดสร้างเรือรบขึ้นเป็นครั้งแรก ด้วย
 แรกก่อนมาใช้เรือยาวอย่างที่เราเรียกว่าเรือแซ เป็นแต่พาทนะสำหรับบรรทุก
 ผู้คนและเครื่องยุทโธปกรณ์ในเวดากทัพไปทางแม่น้ำลำคลอง ครั้นมีข้าศึก
 เข้ามารบตีพระนคร พระนครศรีอยุธยามีแม่น้ำด้อมรอบ จึงเริ่มใช้
 วิธเอาปืนลงเรือไปเที่ยวยิงข้าศึกมิให้อาจรุกกระชั้นพระนครเข้ามา เห็นได้
 ประโยชน์จึงได้คิดแปลงเรือแซ คือเสริมกราบทำแทนที่ตงปืนใหญ่ไว้
 สำหรับใช้รบข้าศึก เรือรูปสัตว์ เช่นเรือครุฑและเรือกระบี่ที่ยังมีอยู่
 ทุกวันนี้ก็มีปืนใหญ่อยู่หัวเรือทุกลำ คงเป็นแบบแผนมาแต่ครั้งแผ่นดิน
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึงนับว่าเรือรบไทยมีขึ้นครั้งนั้นเป็นแรก

ปรากฏในหนังสือพงศาวดาร แต่การทั้งปวงที่ตระเตรียมดังกล่าวมา หา
 เป็นคุณแก่ไทยดังประสงค์ไม่ เพราะเมื่อมีบุรุษพิเศษซึ่งฝ่ายข้าศึก
 คือพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองอันนับในพงศาวดารว่าเป็นมหाराชองค์ ๑ เดิม
 เป็นพระญาติและเป็นแม่ทัพคนสำคัญขอพระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวต ได้
 เคยมาตีเมืองไทยมารัฐมิดำเนาบ้านเมือง และคุ้นเคยกับวิชัยยุทธของไทย
 ไปเจเนใจ ครั้นได้เสวยราชย์พยายามแผ่ราชอาณาจักรเขตกว้างขวางไปทุกทิศ
 มีอำนาจตลอดมาถึงเมืองไทยใหญ่สืบเก่าเจ้าฟ้าและเมืองเชียงใหม่ ได้
 กำนางรพตมากกว่าครึ่งพระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตอีกเป็นอันมาก พระเจ้า
 หงสาวดีบุเรงนองเห็นจะตีเมืองไทยได้สำเร็จ จึงแก่งขอช้างเผือกส้มเด็จพระ
 มหাজักรพรรดิพอให้เป็นเหตุ ครั้นสมเด็จพระมหাজักรพรรดิไม่ยอม
 ประทานก็ยกกองทัพมา ความขัดข้องอันใดซึ่งเป็นเหตุให้เสียที่ไทยเมื่อ
 ครึ่งพระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตยกมาคราวก่อน พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง
 คิดแก้ไขมาทุกข้อ คือ ขอกองทัพไทยเคยตั้งรับที่ราชธานีแล้วให้กองทัพเมือง
 เหนือลงมาตีโอบหลัง คราวนั้นพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองคิดเปลี่ยนทาง
 เดินทัพเข้ามาตีหัวเมืองเหนือตดกาดังที่จะช่วยเสียก่อนแล้วจึงมาตีราชธานี
 ขอกองทัพดินแดนฝั่งอาหารเมื่อคราวก่อน คราวนี้เมืองเชียงใหม่ไว้ใน
 อำนาจแล้ว ให้เมืองเชียงใหม่ตั้งแต่ยังไม่ต้องชนข้ามภูเขามาเหมือน
 แต่ก่อน ขอกองทัพร้อยรุกรามแม่น้ำดอมรอบข้าศึกมาทางบกไม่สามารถ
 จะเข้าไปใกล้พระนครได้ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองพยายามชนปืนใหญ่
 อย่างมีกำลังอาจจะยิงได้ไกลกว่าแต่ก่อนมาด้วยหัตถ์ร้อยกระบอก และ
 จ้างพวกโปรตุเกสมาเป็นทหารปืนใหญ่ ๔๐๐ คน แล้วเกณฑ์เรือเมือง
 เชียงใหม่ลงมาจัดเป็นขบวนทัพเรือเพิ่มชนอีกทัพ ๓ ค่ายหงสาวดีครึ่ง

ดูเหมือนฝ่ายไทยจะไม่ได้คิดว่าข้าศึกจะยกเข้ามาทางเมืองตากอันเป็นทาง
 อ้อม จึงมิได้จัดกองทัพกรุงเตรียมไปช่วยเมืองเหนือให้ทันทั่วที่ ถึง
 กระนั้นก็ปรากฏว่าไทยต่อสู้แข็งแรง พระยาสุโขทัยต่อสู้จนตัวตายในที่รบ
 จึงเสียเมืองแก่ข้าศึก พระเจ้าหงสาวดีไปตีเมืองพิษณุโลกก็ตีไม่ได้ ต้อง
 ถอยไพร่มาในในเมืองหมดเสบียงอาหารและเกิดไข้ทรพิษขึ้น พระมหา-
 ธรรมราชาจึงได้ยอมแพ้ กองทัพเรือรบที่สร้างใหม่ในกรุงศรีอยุธยา
 หนีไป ได้รับกับข้าศึกที่ราวปากน้ำโพธิ์ แต่ท่านกำดั่งทัพเรือของข้าศึก
 ไม่ไหว ด้วยปืนใหญ่ของข้าศึกมีกำดั่งกว่า ต้องถอยลงมา เมื่อ
 กองทัพพระเจ้าหงสาวดีลงมาถึงชานพระนครศรีอยุธยา ก็เอาปืนใหญ่ยิง
 เข้าไปถึงในพระนคร ถูกบ้านเรือนพังทลายและผู้คนล้มตายลงทุกวัน ส้มเด็จ
 พระมหาจักรพรรดิเห็นจะสู้ไม่ไหวจึงยอมเป็นไมตรี ประทานช้างเผือกและ
 รับข้อขอร้องในการอย่างอื่นตามประสงค์ของพระเจ้าหงสาวดี การ
 สงครามครั้งนี้ปรากฏว่าแพ้ชนะกันด้วยปืนใหญ่เป็นครั้งแรกที่ปรากฏในพง-
 ศาวดารไทย แต่การที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิยอมประทานช้างเผือกไป
 ครั้งนั้นไม่ตัดความรำคาญได้จริง ด้วยพระเจ้าหงสาวดีประสงค์จะเอา
 เมืองไทยไปเป็นเมืองขึ้น เรายังไม่ได้เป็นเมืองขึ้นก็คงหน้าให้อุบายยุยง
 พระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นราชบุตรเขยของสมเด็จพระ-
 มหาจักรพรรดิ ให้แตกравกับกรุงศรีอยุธยาจนเกิดเป็นอริกันขึ้นเอง ถึง
 ที่สุดพระมหาธรรมราชาพาพวกชาวเมืองเหนือไปเป็นพรรคพวกพม่ามอญ
 พระเจ้าหงสาวดีเห็นได้ทีจึงยกกองทัพใหญ่มาตีกรุงศรีอยุธยา คราวนี้ทั้งไทย
 ถอยกำดั่งเสียเปรียบข้าศึกไม่มีประตูที่จะได้ชัยชนะแล้วยังต่อสู้แข็งแรง ตรี-
 เตรียมการรักษามหาพระนครไว้ครบครัน พระเจ้าหงสาวดีมาตงดอมพระนคร

ให้เขาตัดหัวเอาเท่าใดก็ได้ จนล้มเจ้าพระมหาจักรพรรดิประชวรด้วยโรค
 ล้มเจ้าพระมหินทราธิราช ราชโอรสได้ผ่านพิภพในเวดาศาศ์กกำลังด้อม
 พระนครเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๑ พระเจ้าหงสาวดีให้พระยาจักรีเข้าไปเป็นไส้ศึก
 ล้มเจ้าพระมหินทราธิราชไม่รู้เท่าจึงได้พระนคร พระเจ้าหงสาวดีได้
 กรุงศรีอยุธยาแล้วให้กวาดรวบและเครื่องศัสดราวุธเอาไปเมืองหงสาวดีด้วย
 เป็นอันมาก เหลือคนไว้แต่ ๓๐,๐๐๐ แล้วอภิเษกให้พระมหาธรรมราชา
 ครอบครองกรุงศรีอยุธยาต่อมา กำลังกองทัพไทยที่จัดวางแผนมาโดย
 ลำดับ ตั้งแต่ครั้งพระเจ้าอู่ทอง นับว่าเป็นหมดเพียงนั้นในเรื่องพงศาวดาร.

๖) ว่าด้วยเรื่องพงศาวดารตอนทหารสมเด็จพระนเรศวร

เมื่อครั้งพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองตีเมืองพิษณุโลกคราวศึกเวียงจันทน์
 พระมหาธรรมราชาต่อสู้จนสิ้นกำลังจึงต้องยอมแพ้ ฝ่ายพระเจ้า
 หงสาวดีก็ยกย่องยอมให้เกียรติยศตามประเพณีสงคราม ให้พระมหา
 ธรรมราชาถอนการต่อต้านแล้ว ปล่อยให้คงครองบ้านเมืองอยู่อย่างเดิม
 ครั้นเมื่อเสร็จศึกพระเจ้าหงสาวดีจะเลิกทัพกลับไป ครั้นขอพระนเรศวร
 โอรสพระองค์ใหญ่ของพระมหาธรรมราชาไปเลี้ยงเป็นราชบุตรบุญธรรม(๑)
 พระมหาธรรมราชาก็ต้องถวาย เมื่อพระนเรศวรเสด็จไปเมืองหงสาวดี
 นั้นพระชนษาได้ ๕ ขวบ เสด็จไปอยู่ในราชสำนักพระเจ้าหงสาวดี ๖ ปี
 ทรงทราบภาษาและนิสัยของพม่า रामัญเจนพระหฤทัย ครั้นพระเจ้าหงสาวดี

(๑) การขอราชโอรสข้างฝ่ายผู้แพ้ไปเลี้ยงเป็นราชบุตรบุญธรรมเป็นประเพณีใช้กัน
ในสมัยนั้นแทบทุกประเทศ ที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิรับนักพระสุโทนักพระสุทันราช-
โอรสเจ้ากรุงกัมพูชามาเลี้ยงเป็นราชบุตรบุญธรรมก็เช่นเดียวกัน ที่แท้เป็นตัวจำนายนั่นเอง.

ที่ใดกรุงศรีอยุธยา อภิเชกพระมหาธรรมราชาชนครองราชสมบัติ ใน
 คราวนพระมหาธรรมราชาถวายพระสุวรรณเทวพิณางของสมเด็จพระนเร-
 ศักรเป็นนมเหสี พระเจ้าหงสาวดีจึงให้สมเด็จพระนเรศวรยกทัพมาอยู่เมืองไทย
 เพื่อจะได้ช่วยพระราชบิดาปกครองราชอาณาจักรเขต สมเด็จพระนเรศวร
 พระชันษาได้ ๑๕ ปี พระราชบิดาให้ขึ้นไปครองเมืองเหนืออยู่ ณ เมือง
 พิษณุโลก และครั้งนั้นเมืองไทยต้องเป็นประเทศราชขึ้นพระเจ้าหงสาวดี
 อยู่ ๑๕ ปี ไปมาถึงกันกับเมืองหงสาวดีอยู่เป็นนิจ แม้สมเด็จพระนเรศวร
 ก็เห็นจะได้แต่ดีไปเนื่อง ๆ จึงปรากฏว่าไทยได้รับขนบธรรมเนียมแต่
 เมืองหงสาวดีมาใช้เป็นประเพณีหลายอย่าง คือจุดศักราชและกฎหมาย
 มนุสารเป็นต้น ก็ปรากฏเค้าเงื่อนว่าใช้ในตอนนั้น ส่วนการทหารนั้น
 เชื่อได้เป็นแน่ว่า สมเด็จพระนเรศวรคงได้เอาพระทัยได้ศึกษาแบบอย่าง
 วิชาการทหารพม่ามาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ด้วยพระองค์มีอุปนิสัยเป็น
 นักรบ และทหารของพระเจ้าหงสาวดีในสมัยนั้นก็นับถือกันทั่วไปว่าหา
 ชาติอื่นสู้มิได้ (เห็นจะนับถือกันคล้าย ๆ กับนับถือทหารเยอรมันเมื่อก่อน
 เกิดมหาสงคราม) ความที่กล่าวมานี้เค้าเงื่อนอยู่ในหนังสือพิชัยสงคราม
 ของเกาทัณฑ์มณีน้อยบุณน ชอนติศาสตร์เป็นต้นดูคล้ายกับพม่า และมี
 รูปแผนที่เมืองพิษณุโลก บอกระยะทางที่จะไปเมืองใดก็ดูใกล้เคียงเท่าใด คิด
 อยู่ในหนังสือพิชัยสงคราม ส่อให้เห็นว่าคงเป็นของสมเด็จพระนเรศวรทรง
 คิดทำขึ้น เพื่อจะแก้ไขตำราพิชัยสงครามของไทยให้ดีขึ้นสมัย (ทำนอง
 เดียวกับทกรมเสนาธิการคิดแบบแผนยุทธวิธี แต่ตำราพิชัยสงครามไทย
 ที่มียุบคน มีรอยแก้ไขเพิ่มเติมมาอีก หาใช่ของสมเด็จพระนเรศวรทั้งนั้นไม่)

ว่าโดยย่อ เชื่อได้ว่าวิธีการทหารไทยมาจัดใหม่เมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวร
 อีกครั้ง ๑ แต่การทหารไทยที่จัดครั้งพระเจ้าอู่ทองกับครั้งสมเด็จพระนเรศวร
 ผิดกันเป็นข้อสำคัญโดยเหตุการณ์บ้านเมืองต่างกัน เมื่อครั้งพระเจ้าอู่ทอง
 เป็นเวดากรุงศรีอยุธยา กำลังเจริญ การที่จัดไม่มีผู้ใดขัดขวาง ก็ตั้งหน้า
 มุ่งหมายขยายอำนาจและอาณาเขตให้กว้างขวางต่อไปฝ่ายเดียว แต่
 ครั้งสมเด็จพระนเรศวรเป็นเวดาบ้านเมืองตกต่ำต้องอยู่ในอำนาจของศัตรู
 กาลังรพดกมิเหลืออยู่น้อย ความมุ่งหมายแม้แต่เพียงที่จะให้ไทยกลับเป็น
 อิสระแก่ตนดังแต่ก่อนก็มีศัตรูซึ่งกำลังมากกว่าคอยขัดขวางทางที่จะให้ดำ-
 เริ่ดดังประสงค์จึงลำบากยิ่งนัก จะสามารถทำได้แต่ด้วยอุบาย ๒ ประการ
 คือต้องคิดอ่านให้คนน้อยสู้คนมากได้ประการ ๑ คือต้องคอยที่ทำต่อในเวดาที่
 มีโอกาสเหมาะแก่การประการ ๑ สมเด็จพระนเรศวรทรงดำเนินในอุบาย
 ทั้ง ๒ ประการที่กล่าวมานี้ตั้งแต่ต้นจนตลอดเรื่องที่ปรากฏในพระราชพง-
 ศาวดารเรื่องสงครามของสมเด็จพระนเรศวรเป็นเรื่องน่าฟังมีระเบียบ แต่
 มิใช่ทองเรื่องของหนังสืออนึ่งจะยกไว้มิพรรณนา และเชื่อว่าท่านทั้งหลาย
 ที่ได้รับหนังสือไป ก็เห็นจะได้เคยอ่านกันจนใจแล้วโดยมาก ถ้าใคร
 อยากจะอ่านอีกขอแนะนำให้อ่านในหนังสือเรื่องพงศาวดารเรารบพม่าเล่ม ๑
 ซึ่งว่าด้วยรบเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา เพราะเรื่องราวและคำอธิบายบริบูรณ์
 กว่าในหนังสืออนึ่งมีอยู่บัดนี้ จะกล่าวในหนังสือแต่โดยย่อพอให้รู้เรื่องราว
 คือ สมเด็จพระนเรศวรทรงพยายามฝึกหัดจัดทหารอยู่ ๑๕ ปี ในระหว่าง
 นั้นคงทำติดต่อพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองมิให้มีเหตุระแวงสงสัย พอพระเจ้า
 หงสาวดีบุเรงนองสิ้นพระชนม์ มังไชยสิงห์ราชโอรสผู้เป็นพระมหาอุปราช
 ได้รับรัชทายาท ทรงพระนามว่าพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรง ผู้คนไม่นับถือ

ยำเกรงเหมือนพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง ส้มเด็จพระนเรศวรได้โอกาส
 ก็ประกาศเมืองไทยเป็นอิสรภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๗ ชับได้พวกพม่าที่มา
 กำกับกดขี่ไปหมด พระเจ้าหงสาวดีก็ให้กองทัพมาปราบปรามหลายครั้ง
 ส้มเด็จพระนเรศวรก็แตกไปทุกที จนถึงพระเจ้าหงสาวดียกกองทัพใหญ่
 มาเอง ก็มาเสียที่สมเด็จพระนเรศวรต้องเลิกทัพกลับไป ส้มเด็จพระ
 นเรศวรเสด็จผ่านพิภพเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๓ ต่อมาพระเจ้าหงสาวดีให้พระมหา
 อุปราชายกกองทัพมาอีกก็มาสู้แพ้เพราะชนช้างกับสมเด็จพระนเรศวร แต่
 นั้นพระเจ้าหงสาวดีก็เซ็ดขยายด ส้มเด็จพระนเรศวรได้ตั้งยกออกไปตี
 เมืองหงสาวดีบ้าง ได้หัวเมืองมอญตลอดไปจนเมืองหงสาวดี พระเจ้า
 หงสาวดีต้องอพยพหนีไปอาศัยเมืองตองอู เคยไปสิ้นพระชนม์อยู่ที่นั่น วิช
 ทำสงครามของสมเด็จพระนเรศวรที่ใช้กำลังคนน้อยต่อสู้คนมากได้ เพราะ
 เอาพระองค์ออกหน้านำพดเข้ารบประจัญบานเอง ดังเช่นเมื่อครั้งทรงคาบ
 พระแสงดาบนำพดเข้าปืนค่ายพระเจ้าหงสาวดี ครองนั่งพระเจ้าหงสาวดี
 ออกพระโอษฐ์ว่า “พระนเรศวรทำสงครามกล้าหาญเกินนัก เหมือนเอา
 พิมเสนมาแตกเกลือ” ดังนี้ เพราะไม่เคยมีประเพณีทนายทัพพม่าหรือไทย
 จะออกนำพดด้วยตนเองมาแต่ก่อน ดูเป็นวิธที่สมเด็จพระนเรศวรทรง
 ประพฤติชนในสมัยนั้น อีกประการ ๑ ส้มเด็จพระนเรศวรไม่ยอมให้ข้าศึก
 มีโอกาสทำได้ก่อน ชอนมัตวอย่างดังเช่นครั้งพระเจ้าหงสาวดีให้พระยา
 พลิ้มกับพระเจ้าเชียงใหม่ยกมา ๒ ทาง ให้มาล้อมทบกันต์พระนครศรีอยุธยา
 พอพระยาพลิ้มยกด่วงแดนไทยเข้ามาทางตะวันตก ส้มเด็จพระนเรศวร
 ก็ชิงไปตีเสียที่เมืองสุพรรณบุรีให้ทันพระเจ้าเชียงใหม่ลงมาถึง แล้วจึงยก
 ไปตีกองทัพเมืองเชียงใหม่ที่ปากน้ำบางพุทราทางช้างเหนือ ข้าศึกไม่

ถ้ามารจะรวมกำลังกันได้ก็พ่ายแพ้ไปทั้ง ๒ ทาง แต่วิธีการสงครามของ
 สมเด็จพระนเรศวรนั้นถ้าไม่ได้ท่วงท่าที่ไม่ทำ ดังเช่นครั้งพระเจ้าหงสาวดี
 ยกกองทัพใหญ่มาเอง สมเด็จพระนเรศวรเห็นข้าศึกมีกำลังมากยกมา
 พรักพร้อมกันก็ไม่ออกรบ เป็นแต่รักษาพระนครมั่นไว้ แต่งแต่กองโจร
 ให้เที่ยวคอยตัดลำเลียงเสบียงอาหารมิให้ส่งมาถึงกองทัพข้าศึกได้สะดวก จน
 ข้าศึกขาดเสบียงอาหารเกิดความไข้เจ็บช่นในกองทัพ พอเห็นข้าศึกรวนเร
 ก็ออกปล้นทัพกระหน่ำไปทุกวัน มิให้ข้าศึกรู้ตัวว่าจะปล้นทัพไหนทางไหน
 เมื่อใด ต้องระวังตัวไม่มีเวลาที่จะพักผ่อนนอนใจได้ ไม่ช้าพระเจ้า
 หงสาวดีก็ต้องเลิกทัพกลับไป ขบวนการของสมเด็จพระนเรศวรนับว่าเป็น
 วิถีใหม่มีชนในยุทธวิธีไทย ได้เป็นแบบแผนใช้สืบมาจนครั้งกรุงธนบุรี
 และในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 กับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทรบพม่าพ่ายคราว แต่ด้วยวิธีการ
 เกะเกณท์ผูกคนและวิธีจัดหมวดกองกรมทหารครั้งสมเด็จพระนเรศวร จะ
 แก้ไขแบบเดิมประการใดหาปรากฏไม่ ปรากฏแต่ลักษณะปกครองหัว-
 เมือง เดิมณฑลฝ่ายเหนือและเมืองพระยามหานคร จัดหัวเมืองเป็น
 เมืองชั้นกรุง ฯ ทงหน กำหนดเมืองเป็นชั้นเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี
 และเมืองชั้นใน (เรียกกันว่าเมืองจัตวา) เมืองชั้นเอก โท ตรี มีเมือง
 น้อยช่นมากบ้างน้อยบ้าง การปกครองรวมเป็นส่วนเฉพาะเมือง (คล้าย
 มณฑลทุกวันนี้) เมืองชั้นในเจ้าหน้าที่ต่าง ๆ ปกครองจากราชธานี
 อย่างเดิม.

๓) ว่าด้วยเรื่องพงสาวดารตอนตั้งกองทหารชาวต่างประเทศ

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงทำสงครามกู้อิสรภาพและมีชัยชนะพระ

เจ้าหงส์วดีครั้งนั้น พระเกียรติยศเลื่องลือแพร่หลายไปในนานาประเทศ
 เป็นเหตุให้พวกต่างชาติต่างภาษาพากันนิยมเมืองไทย ที่เห็นความเดือด
 ร้อนมาพึ่งพระบารมี เช่นพวกมอญพวกจามและพวกมลายูเป็นต้นก็มี
 ที่เขามาค้าขายเช่นพวกแขกชาวอินเดีย แขกชาวเปอร์เซียและฝรั่งชาว
 ฮอลันดาเป็นต้นก็มี มีความปรากฏในจดหมายเหตุจีนว่าในสมัยนั้นประ-
 เทศจีนเกิดเป็นอริกับญีปุ่น และว่าพระนเรศวรรับจะให้กองทัพไทยไปช่วย
 จีนตีเมืองญีปุ่น แต่จะไม่ได้ไปเพราะเหตุไรหากกล่าวต่อไปไม่ แต่ไป
 ปรากฏในจดหมายเหตุทางเมืองญีปุ่นว่า ญีปุ่นได้มาเป็นไมตรีกับไทยใน
 ครั้งนั้น และมีพวกญีปุ่นมาค้าขายถึงเมืองไทยแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมา สมเด็จพระ
 พระนเรศวรเสวยราชย์อยู่ ๓๕ ปี เสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๘ สมเด็จพระ
 พระเอกาทศรถราชอนุชาได้รับรัชทายาทก็มีพระเกียรติยศเป็นที่ยำเกรงของ
 นานาประเทศต่อมา ด้วยพระองค์ได้ทรงทำสงครามเป็นคู่พระราชหฤทัยของ
 สมเด็จพระเชษฐาธิราชปรากฏพระเกียรติยศมาด้วยกัน แต่เมื่อถึงแผ่นดิน
 สมเด็จพระเอกาทศรถผลดรายอันเกิดแต่การสงครามก็ปรากฏ คือที่กำดง
 บ้านเมืองร่อยหรอลง เพราะธรรมดาทำสงครามถึงจะมีชัยชนะผู้คนพลทหาร
 ย่อมล้มตายมีมากก็น้อยทุกคราวไป ถ้าการสงครามทำติดต่อกันนานผู้คน
 ก็ยิ่งเบียดลงไปทุกที เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถจำนวนทหารไทย
 น้อยลงด้วยเหตุนั้น จึงยอมรับพวกชาวต่างประเทศที่เขามาดังภูมิดำเนา
 พึ่งพระบารมีอยู่ในพระนคร บรรดามีใจสมัครให้เขาเป็นทหาร เรียกว่า
 ทหารอาสา คือกรมอาสาญีปุ่น เป็นต้น กรมทหารอาสาจาม และ
 พวกเชื้อสายฝรั่งโปรตุเกสจัดเป็นกรมทหารแม่นปืน ก็เห็นจะมีชนใน
 สมัยนั้น และบางทีจะมีกรมอาสาพวกชาติอื่นอีก มีจดหมายเหตุของพวก

ฮอดันดาปรากฏว่าเจ้าออเรนซซึ่งครองประเทศฮอแลนด์ ได้ตั้งปืนใหญ่มา
 ถวายสมเด็จพระเอกาทศรถชุดหนึ่ง อยู่มามีการทัพได้โปรดให้พวกฮอดัน-
 ดาเข้ากองทัพไปสำหรับประจำปืนราชบรรณาการ เข้าใจว่ากองทหาร
 อาสาซึ่งเป็นชาวต่างประเทศเกิดมชนเมื่อแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถเป็น
 ที่แรก เพราะฉะนั้นการทหารอย่างแขก ฝรั่ง และญวน ก็คงมีแทรก
 เข้ามาบ้างในสมัยนั้น มีการแปลกปรากฏในตอนหนึ่งของไทย
 ทำเป็นตัวเอง จะเป็นปืนใหญ่หรือปืนเล็กชนิดใดอยู่ แต่ได้ตั้งเป็น
 ของบรรณาการตอบแทนไปยังเมืองญวน มีตำนานหนึ่งชื่อไซคุณยู
 ดำเริญราชการญวนตอบดรรชนีญวนไทย และว่าจะใครได้รับพระราช-
 ทานเพิ่มเติมอีกดังนี้ นับว่าเกียรติยศการทหารไทยที่เกิดขึ้นในครั้งสมเด็จพระ
 พระนเรศวรยังมีต่อมาตลอดรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ จนถึงวรรคตเมื่อ
 พ.ศ. ๒๑๖๓ แต่นักจับเกิดเหตุร้ายในเมืองไทย เพราะแย่งชิงราชสมบัติ
 คิดต่อกันมาหลายครั้ง ตั้งแต่แผ่นดินเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคยราชโอรสของ
 สมเด็จพระเอกาทศรถ จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ พวกข้างแพ
 ถูกฆ่าฟันกันหมดสิ้นนายทหารไทยเบ็ดเตล็ดไปทุกที แม้พวกไพร่พลฝ่ายไหน
 แพ้ก็มักถูกดุด่ากดขี่ให้เดวดลง เป็นเหตุให้ผู้คนเกิดระอาหน้าททหาร การ
 ทหารจึงต้องอาศัยพวกทหารอาสาชาวต่างประเทศยิ่งขึ้นทุกที เมื่อถึง
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ได้ทำสงครามชนะพม่าก็จริง แต่แม่ทัพ
 นายกองที่เป็นคนสำคัญ เป็นชาวต่างชาติเข้าเจือปนเป็นอันมาก ในที่สุด
 ถึงหาคนอังกฤษและฝรั่งเสดมาใช้เป็นทหาร การเป็นประโยชน์อยู่เพียงใน
 แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ด้วยพระองค์ทรงพระปรีชาสามารถในรัฐาภิ-
 ภาตโนบาย ครั้นถึงรัชกาลเมื่อ พ.ศ. ๒๒๓๑ ก็เกิดวุ่น จวนจะเสียที่

แก่ฝรั่งต่างประเทศ หากว่าไทยรวมกันเข้าเป็นกำลังของพระเพทราชา
จึงสามารถขับไล่ทหารฝรั่งไปจากบ้านเมืองได้.

๔) ว่าด้วยเรื่องพงศาวดารตอนกรุงศรีอยุธยาถึงความเสื่อม

ตามเรื่องพงศาวดาร การที่พระเพทราชาคิดกำจัดทหารฝรั่งซึ่งเข้ามา
มาอยู่ในเมืองไทยเมื่อสมเด็จพระนารายณ์สวรรคตนั้น เดิมคิดจะถวายราช
สมบัติแก่เจ้าฟ้าอภัยทศราชอนุชา เพราะสมเด็จพระนารายณ์ไม่มีพระราช
โอรส ถ้าเป็นไปได้ดังพระเพทราชาประสงค์แต่เดิม การต่อมาก็เห็นจะไม่
สู้ถวายใหญ่หลวง แต่หลวงสรศักดิ์บุตรพระเพทราชาก็ใหญ่ไม่สู้ จะใคร่
ได้ราชสมบัติแก่ตนในภายหลัง จึงให้ตอบปลงพระชนม์พระราชอนุชาสม-
เด็จพระนารายณ์เสียทั้ง ๒ พระองค์^(๑) ให้หมดรัชทายาทที่จะสืบพระราช
วงศ์สมเด็จพระนารายณ์ ฝันใจให้พระเพทราชาต้องตั้งตัวเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
คืน ครั้นพระเพทราชาขึ้นครองราชสมบัติ คนทั้งหลายโดยมากก็ตั้งเนื้อ
เห็นว่าพระเพทราชาคิดขบถ การที่ตามมาหาได้คิดจะกำจัดแต่ศัตรูบ้านเมือง
โดยสุจริตไม่ ผู้ที่ได้อำนาจเป็นพวกพากันเอาใจออกหากเสียเป็นอันมาก ที่
เป็นเจ้าเมืองมีกำลังเช่นเมืองนครราชสีมาและเมืองนครศรีธรรมราชก็ตั้งแข็ง
เมือง ไม่ยอมเข้ามาถือน้ำกระทำสัตย์ต่อพระเพทราชา เกิดกระด้างกระ
เดื่องทั่วไปในครั้นนั้นตลอดจนถึงราชบูรพเมือง มีเรื่องปรากฏเป็นตัวอย่าง
อย่างอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ว่ามหาดเล็กของเจ้าฟ้าอภัยทศที่ถูก

(๑) ที่ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่าเจ้าฟ้าอภัยทศเป็นพระราชโอรสสมเด็จพระ
นารายณ์นั้นผิด ตามจดหมายเหตุทุกฉบับในครั้งนั้นว่าเป็นราชอนุชา และมี
พระราชอนุชาอีกพระองค์ ๑ รวมเป็น ๒ พระองค์ด้วยกัน.

ปลดงพระชนม์คน ๑ ชื่อว่าธรรมเจียร ออกไปยังเมืองนครนายก ไปหาดอก
 ดวงพวงขาวเมืองว่าตัวเป็นเจ้าฟ้าอภัยทศหนีรอดออกไปได้ ก็มีพวงขาว
 เมืองเชอถอพากันมาเข้าด้วย เอายธรรมเจียรจึงเข้ามาตั้งช่องล้อมรพดตเมือง
 ละครบุรี ผู้คนที่ไม่รู้ความจริงก็พากันไปเข้ากับอ้ายธรรมเจียรเป็นอันมาก
 ด้วยความซื่อตรงต่อพระราชวงศ์ จนรวมคนได้เป็นกองทัพยกเข้ามาตั้งคิ
 พระนครศรีอยุธยา แต่มาพ่ายแพ้ในเวดารบพุ่ง ในครั้งนั้นพระเพทราชา
 กับหลวงสรศักดิ์ไม่รู้วาศัตรูจะมีอยู่ที่ไหนบ้าง ถึงดัยใครก็ฆ่าเสีย แม้จน
 หาดานชายซึ่งยกขึ้นเป็นกรมพระราชวังหลัง และเจ้าพระยาสุรสงครามซึ่ง
 เป็นคู่คิดกันมาแต่ก่อนก็ถูกกำจัด พระเพทราชาต้องปราบปรามเสียยศศัตรู
 อยู่หลายปีจึงราบคาบ ผลของการครั้งนั้นมีตลอดไปจนถึงต้องแก้ไขประ
 เณธิการปกครองบ้านเมือง โดยไม่วางใจในข้าราชการเหมือนอย่างแต่
 ก่อน ยกเป็นตัวอย่างดังเช่นการปกครองหัวเมือง แต่ก่อนมาราชการ
 กระทรวงไหนกระทรวงนั้นว่ากล่าวออกไปถึงหัวเมือง เปดียนเป็นแบ่งหัว
 เมืองฝ่ายเหนือให้ชนมหาดไทย หัวเมืองบักซ์ใต้ให้ชนกตาโหม ให้เจ้าหน้า
 ที่มอานาจพอได้เดียวกัน ระเบียบราชการในกรุง ฯ หลวงสรศักดิ์ซึ่งได้
 เป็นกรมพระราชวังบวร ฯ มหาอุปราช ก็ตั้งทำเนียบขุนนางวังหน้าเพิ่มเติม
 ขึ้นเพื่อเป็นกำลังรักษาพระองค์แยกออกไปอีกฝ่าย ๑ ว่าโดยย่อแบบแผนวิธี
 ราชการก่อนนั้นมา ตั้งขึ้นด้วยความมุ่งหมายต่อศัตรูภายนอก เปดียน
 แปลงมาเป็นความมุ่งหมายต่อศัตรูภายในก็เป็นธรรมดาที่จะมีผลไปข้าง
 ความเสื่อมทราม และผลนั้นก็ให้เห็นในไม่ช้า พอสิ้นรัชกาลพระเจ้าท้าย
 สระ เมื่อ พ.ศ. ๒๒๖๕ เจ้าฟ้าพรพระมหาอุปราชราชอนุชากับเจ้าฟ้าอภัย
 เจ้าฟ้าปรเมศวรราชโอรสแบ่งราชสมบัติกัน พวกวงหน้ากับพวกวงหลังก็

เกิดรบกันชนกต่างเมือง ข้าพนักนเป็นเบือ พระมหาอุปราชมีชัยชนะ พวก
 ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ ๑๑ ๑๒ ๑๓ ๑๔ ๑๕ ๑๖ ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

๑ ขอนมความปรากฏในเรื่องพงศาวดาร และจดหมายเหตุครั้งแผ่นดิน
 เจ้าฟ้าพร ซึ่งเสวยราชย์ทรงพระนามว่าพระมหาธรรมราชา (ที่ ๒) แต่
 เรียกกันเป็นสามัญในชั้นหลังว่าพระเจ้าบรมโกษรัฐ ให้และเห็นเป็นอุทาหรณ์
 หาดายเรื่อง เช่นครั้งหนึ่งเสด็จไปประพาสเมืองดพบุรี ทางในกรุง ฯ พวก
 จันทรวงกนลัก ๓๐๐ คน บังอาจถึงเข้าปล้นพระราชวังหลวง อีกครั้งหนึ่ง
 จะทำพระเมรุกลางเมือง กระบวนแห่ขาดจำนวนไปเพียง ๖๐ คน ถึงเสนา
 บัดนำความขึ้นกราบบังคมทูลขอเรียนพระราชปฏิบัติ ต้องโปรด ฯ ให้ชัก
 คนที่อยู่ประจำหน้าที่เขาไปเป็นเกณฑ์ให้ดังนี้ การทหารในสมัยนั้นเห็นจะ
 เสื่อมทรามดงกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก ประเพณีการทหารบางอย่างอันเป็น
 ปรบักษ์แก่ยุทธวินัย ดังเช่นยอมให้ไพร่พลเสียเงินจ้างคนเข้าเวรรับราชการ
 แทนตัวได้นั้นเป็นต้น ก็เห็นจะมีขึ้นในสมัยนี้ โดยจะมีเหตุอันใดอันหนึ่งเกิด
 ขึ้น ดังเช่นมุดนายไม่สามารภจะติดตามเอาตัวคนมารับราชการได้เต็ม
 จำนวน จึงเห็นประโยชน์ในการที่จะผ่อนผันเอาใจไพร่พลนั้นก็เคยเป็นธรรมเนียม
 นิยมต่อมา เพราะในระยะเวลา ๗๐ ปี ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา
 มาจนถึงรัชกาลพระเจ้าบรมโกษรัฐ ต่างประเทศที่ใกล้เคียงกับเมืองไทยพากัน
 ทรุดโทรมด้วยเรื่องรบพุ่งกันบ้าง เกิดจลาจลภายในบ้าง ทั้งพม่ามอญลาว
 เขมร เมืองไทยปราศจากเหตุที่จะต้องกรังเกรงศัตรูต่างประเทศ ยิ่งมาถึง
 เมื่อแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษรัฐ มีแต่ต่างประเทศมาอ่อนน้อมหรือมาขอเป็น
 ไมตรีกับกรุงศรีอยุธยา ภายในก็ตั้งเสี้ยนศัตรูราบคาบทั่วพระราชอาณา

เขต จึงยกย่องกันมาแต่ก่อนว่า เมื่อแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษขึ้นบ้านเมืองรุ่งเรือง มักอ้างกันในสมัยเมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ว่าเป็น “ครึ่งบ้านเมืองดี” ดั่งนี้ เพราะต่อมาถึงแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศพระที่นั่งสุริยาศรีนทรครองกรุงศรีอยุธยา การทั้งปวงเสื่อมทรามหนักลงไป เมื่อมีศึกพม่าเข้ามารุกรานที่ต่อสู้อุบัติทราม เช่นหลงเชื่อวิทยาคุณเป็นใหญ่ยิ่งกว่ายุทธวิธี จึงเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าซ้ำศึก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ ด้วยประการฉะนี้ ได้เรื่องพงศาวดารที่เกี่ยวและการเกณฑ์ทหารมาพอให้เห็นเหตุการณ์.

ว่าด้วยลักษณะเกณฑ์ทหารอย่างโบราณ

ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ข้างต้นหนึ่งตอน ว่าไม่มีหนังสือเก่าเรื่องหนึ่งเรื่องใดที่จะได้แสดงวิธีเกณฑ์ทหารไทยอย่างโบราณไว้ชัดเจน การที่เรียบเรียงหนังสือเรื่องนี้ ข้าพเจ้าตรวจเห็นเค้าเงื่อนอันมีอยู่ในหนังสือต่าง ๆ คือ พงศาวดาร กฎหมาย และทำเนียบเก่าเป็นต้น คิดเรียบเรียงขึ้นตามอัธยาศัย เพราะฉะนั้นอาจจะผิดพลาดพลั้งได้ ขอบอกซ้ำสำหรับที่จะอธิบายวิธีเกณฑ์ทหารต่อไปอีกครั้ง ๑ อีกประการ ๑ วิธีการทหารไทยได้จัดการแก้ไขเปลี่ยนแปลงมาตามเหตุการณ์หลายครั้งหลายครา การอย่างใดจะจัดในคราวไหนเพียงใด ทราบแน่ไปกว่าในเรื่องพงศาวดารที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นไม่ได้ จำต้องรวมแสดงแต่พอให้เห็นรูปลักษณะการดังกล่าวต่อไป

๑) ว่าด้วยบุคคลที่ต้องเป็นทหาร

การเกณฑ์ทหารแต่โบราณกำหนดบุคคลเป็น ๔ พวก คือ ไทยพวก ๑ นักบวชพวก ๑ คนต่างชาติพวก ๑ ทาสพวก ๑

บรรดาชาวไทยไม่ว่ายศศักดิ์หรือสกุลอย่างไรก็ต้องเป็นทหารทงนง เชอ
 ่ดายคนชาติอื่นอันเกิดในประเทศนั้นนับว่าเป็นไทย แต่คนชาติไทยที่ตกเป็น
 ่ทาสไม่นับว่าเป็นไทยในวิธเกณฑทหาร

นักบวชนั้น ไม่ว่าบวชในพระพุทธศาสนาหรือไศยศาสตร์ ยกเว้นไม่
 ่เกณฑเป็นทหาร ความชอบมีเรื่องกล่าวในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า
 ่เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ เจ้าพระยาวิไชยเณทร์ให้ตั้งพระภิกษุ
 ่ตามเนรออกมารับราชการ (ทหาร) แต่มีจดหมายเหตุของฝรั่งแต่งไว้
 ่ในครั้งนั้นว่า มีคนหักเคียดราชการทหารออกบวชเป็นพระภิกษุตามเนร
 ่มากนัก สมเด็จพระนารายณ์โปรดให้หลวงสรศักดิ์เป็นแม่กองพิจารณา
 ่เด็กหักเคียดเป็นอันมากดังนี้ น่าจะจริงอย่างฝรั่งว่า เพราะวิไชยเณทร์เป็น
 ่คริสต์ศักราช สมเด็จพระนารายณ์เห็นจะไม่โปรดให้มีอำนาจเหนือพระภิกษุ
 ่ตามเนรในพระพุทธศาสนา

คนต่างประเทศแต่โบราณกำหนดเป็น ๓ จำพวก คือ (๑) จำพวก
 ่ที่ไปมาค้าขายชั่วคราว เป็นแต่เรียกใช้หรือเรียกเงินแทนแรงเป็นครั้งเป็น
 ่คราวไม่เกณฑเป็นทหาร (๒) จำพวกที่มาตั้งภูมิตำเนาอยู่ประจำในพระนคร
 ่ถ้าใครสมัครก็ยอมรับเป็นทหารอาสา (๓) จำพวกถูกหลอหลอนเชอด้วยของชาว
 ่ต่างประเทศอันเกิดในเมืองไทย (เช่นพวกเชอด้วยโปรตุเกสที่อยู่ก๊กจีน)
 ่เกณฑเหมือนกันกับไทย

คนที่เบ็นทาสเบ็นเชदनนั้น จะเบ็นไทยหรือเบ็นคนชาติอื่นก็ตามถ้อว่า
 ่เบ็นคนชนเดวดคล้ายกับปลัดศักร์ ถ้าหับแต่จะเบ็นบ่าวไพร่จึงเบ็นแต่เกณฑ
 ่ใช้แรง ไม่ให้มีศักดิ์เบ็นทหาร

๒) กำหนดเวลารับราชการ

การเกณฑ์ทหารนับว่าคนอายุ ๑๘ ปีถึงกำหนดจะต้องเป็นทหารต้องรับราชการอยู่จนอายุ ๖๐ ปีจึงปลดปล่อย แต่ถ้ามีผู้ชายเข้ารับราชการ ๓ คนก่อนพออายุ ๖๐ ปีก็ปลดปล่อยด้วยกัน กำหนดเช่นกล่าวนี้อนุโลมถึงบุคคลจำพวกซึ่งมีหน้าที่รับราชการอย่างอื่น เช่นเสียเงินแทนแรงเป็นต้น อนุมัติต้องเป็นทหารด้วย

การที่เข้าทะเบียนเกณฑ์นั้น เมื่ออายุยังอยู่ในระหว่าง ๑๘ ปีไปหา ๒๐ ปี เรียกว่าไพร่สม ให้มีนายฝึกหัดไปก่อนยังมีต้องรับราชการเมื่ออายุพ้น ๒๐ ปีแล้วจึงยกขึ้นเป็นตัวทหาร เรียกว่าไพร่หลวง

ไพร่หลวงมีหน้าที่ต้องมาอยู่ประจำราชการปีละ ๖ เดือนเป็นนิจ กำหนดขึ้นภายหลังดัดลงมาเป็นปีละ ๕ เดือน (มาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ดัดลงคงแต่ปีละ ๓ เดือน)

เมื่อเกิดวิชัยอมให้ไพร่เสียเงินจ้างคนรับราชการแทนตัวได้ในเวลาปรกติไพร่หลวงต้องเสียค่าจ้างเดือนละ ๖ บาท ทาสเพียงปีละ ๖ สตึง (คือ บาท ๑ กับ ๕๐ สตึง) เงินค่าจ้างคนแทนเช่นนี้ ชั้นแรกเห็นจะให้ขุนนายจัดจ้างคนแทนจริง ๆ แต่ชั้นหลังมารัฐบาลยอมรับเงินนั้นในเวดที่บ้านเมืองเป็นปรกติ จึงเคยเรียกว่าค่าราชการ มีเงินอีกประเภท ๓ เรียกว่าส่วย เกิดแต่รัฐบาลยอมให้ไพร่พลอันอยู่ห่างไกล แต่อยู่ในที่เกิดตั้งของซึ่งต้องการใช้ในราชการ ยกตัวอย่างเช่นดินประสิวอันต้องการใช้ทำดินปืน เป็นต้นจึงยอมให้ไพร่พลซึ่งตั้งภูมิดำเนาอยู่ตามหมู่เขาหาดินประสิวดำตามถ้ำมาส่งเป็นส่วยแทนตัวมารับราชการได้ มีส่วยต่าง ๆ ซึ่งตั้งขึ้นในครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีมากมายหลายอย่าง ครั้นนานมากยอมให้ส่งเป็นเงิน

แทนดินประสิวได้อย่างเดียวกับค่าราชการ แต่อัตราต่ำกว่า อยู่ราวปีละ ๖ บาท แต่การที่ยอมให้เสียค่าราชการและด้วยแทนรับราชการดังกล่าวมานี้ ยอมเฉพาะแต่เวลาที่บ้านเมืองเป็นปกติ ถ้ามีการทัพศึกก็เกณฑ์เรียกตัวมารับราชการ

๓) การควบคุมรพ

ลักษณะการควบคุมทหารไทยแต่โบราณ กำหนดเอาครัวเรือนเป็นอันดับเบื้องต้นของการควบคุม เป็นประเพณีมีมาเก่าแก่แต่ดั้งเดิมคู่กับข้อที่เกณฑ์ไทยทุกคนให้ต้องเป็นทหาร เพราะฉะนั้นจึงถือเป็นหลักว่าบิดาตั้งกตัญญูกรมไหนบุตรหลานต้องอยู่กรมนั้นตามกัน การควบคุมคือชนมาอีกชั้นหนึ่ง เรียกว่ากอง คือหลายครัวเรือนรวมกัน หลายกองรวมกันกำหนดว่าเป็นกรม บรรดากรมนั้นมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน โดยพระราชบัญญัติ เช่น เรียกว่ากรมตำรวจ และกรมฝัฟาย เป็นต้น เพราะกรมเป็นหลักของการทำทะเบียนหมายหมู่ผู้คน กรมจึงต้องมีแต่เฉพาะที่ดังข้อไว้ในทำเนียบ ถ้าและมีได้มีพระราชบัญญัติจะรวบรวมคนตั้งกรมนั้นใหม่ไม่ได้ ความข้อนั้นมีอยู่หาเห็นได้ในการตั้งกรมเจ้านาย ที่แทนคือประกาศพระราชบัญญัติให้ตั้งกรมทหารชั้นใหม่ เรียกนามว่า “กรมโยธาพิพ” หรือ “กรมเทพามาตย์” เป็นต้น และโปรดให้ชนอยู่ในเจ้านายพระองค์นั้น ๆ นามกรมเป็นแต่นามสำหรับเรียกกรมทหาร อย่างเดียวกับเช่นเรียกว่ากรมทหารราบที่ ๔ ที่ ๕ ทุกวันนั้น มีใช้พระนามของเจ้านาย เพราะฉะนั้นแต่โบราณเมื่อชานพระนามเจ้านายต่างกรม จึงใช้คำ “เจ้า” นำหน้านามกรม เช่นว่า “เจ้ากรมหมื่นสุรินทรรักษ์” ดังนี้เป็นต้น หมายความว่า เป็นเจ้าของทหารกรมสุรินทรรักษ์นั้น.

บรรดากรมทั้งปวง กรม ๑ มีเจ้ากรมเป็นผู้บังคับการคน ๑ ปดิด
 กรมเป็นผู้ช่วยคน ๑ และดมุหิบัญชเป็นผู้ทำบัญชีพลคน ๑ และมีนายกอง
 รองลงมา (เรียกว่าขุนหมื่น) สำหรับดูแลควบคุมไพร่พลในกรมนั้นมาก
 บ้างน้อยบ้าง พวกขุนหมื่นมักอยู่ตามท้องที่ซึ่งเป็นภูมิอาณาของไพร่พล
 เพราะวิธีการควบคุมคนแต่โบราณไม่ได้ใช้กำหนดท้องที่เป็นหลัก จึงไม่อาศัย
 กำหนดผู้ใหญ่บ้านพนักงานปกครองท้องที่ ถึงไพร่พลจะไปอยู่ที่ไหน ๆ ก็ต้อง
 อยู่ในปกครองนายกองของตน นายกองเป็นผู้เรียกหาไพร่พลในเวลาต้องการ
 ตัวเข้ามารับราชการ การควบคุมคนในกรม เจ้ากรมเป็นผู้รับผิดชอบทั้งที่จะ
 ต้องควบคุมผู้คนที่ลงทะเบียนแล้ว และที่จะต้องสืบสาวเอาลูกหมู่คนในกรม
 และเกดยกด้อมหาคนที่หลบเลี่ยงดอยตัวอยู่มาขึ้นทะเบียนเพิ่มเติม อย่าให้
 จำนวนคนในกรมของตนด้น้อยถอยลงได้ แต่จำนวนที่จะกำหนดเป็นอัตรา
 ว่า กรม ๑ และกอง ๑ จะต้องมีคนมากน้อยเท่าใดนั้นหาปรากฏไม่ กรม
 ทหารแต่โบราณนั้นดูเหมือนจะกำหนดเป็น ๕ ชั้น คือกรมพระเช่นกรม
 ตำรวจในซ้ายขวา เจ้ากรมเป็นพระมหาเทพพระมหามนตรีนเป็นต้น เป็น
 กรมชั้นที่ ๑ กรมหลวง เช่นกรมตำรวจนอกขวาซ้าย เจ้ากรมเป็นหลวง
 ราชรินทร์ หลวงอินทรเดชะนเป็นต้น เป็นกรมชั้นที่ ๒ กรมขุนเช่นกรม
 ทนายเดือกขวาซ้าย เจ้ากรมเป็นขุนภักดีอาสา ขุนโยธาภักดีนเป็นต้น
 เป็นกรมชั้นที่ ๓ กรมหมื่น เช่นกรมตำรวจขวาซ้าย เจ้ากรมเป็นหมื่นเด่นห
 ราชา หมื่นจันดาราชนเป็นต้น เป็นกรมชั้นที่ ๔ ดกษณะทจิดกรมชอเดียว
 กันเป็นกรมขวาและกรมซ้าย ดูเป็นทำนองเดียวกับจัดกรม ๑ เป็น ๒ กอง
 พัน เพราะฉะนั้นเป็นกรมชั้นสูง เช่นกรมคชบาลและกรมตำรวจเป็นต้น
 จึงมีตำแหน่งจางวางเป็นนายพลบังคับบรวมกันอีกชั้น ๑ แต่กรมชั้นต่ำนั้นไม่

มีตำแหน่งจางวางในตำแหน่งเห็นจะเป็นเพราะจำนวนพดน้อย หรือแต่เดิม
มีแถวเล็กเดียวเพราะเหตุนี้ก็เป็นได้.

ในเวดามมีการทพิศกตลักษณะกะเกณฑ์พดเกณฑ์เรียกเป็นกรม ๆ
เกณฑ์ไปหมดทั้งกรมหรือแบ่งเกณฑ์แต่ส่วนหนึ่งตามควรแก่เหตุการณ์ไป
จัดเข้าเป็นกองที่พออีกชั้น ๑ ระเบียบการควบคุมทหารอย่างโบราณเข้าใจ
ว่าเป็นอย่างกล่าวมานี้.

๔) ลักษณะจัดประเภททหาร

ทหารไทยแต่โบราณมีแต่ทหารบก ทหารเรือหาไม่ เรือรบที่
สร้างขึ้นอย่างเรือพาย ก็ใช้ทหารบกเป็นทั้งพดพายและพดรบด้วยในตัว ถ้า
ยกกองทัพไปทางทะเลใหญ่ก็เอาทหารบกบรรทุกเรือไปรบพุ่ง พวกเดินเรือ
เป็นพดเรือนไม่นับในทหาร ประเพณีในยุโรป แม้ประเทศอังกฤษแต่เดิม
ที่เคยวกมีแต่ทหารบกทำนองเดียวกัน ทหารเรือเป็นของเกิดขึ้นต่อชนหลัง

ทหารบกตามตำราพราหมณ์ กำหนดเป็น ๔ เหล่า คือพดช้าง
เหล่า ๑ พดม้าเหล่า ๑ พดรถเหล่า ๑ พดราบเหล่า ๑ เรียกรวมกันว่า
จตุรงค์เสนา ทหารไทยแต่โบราณก็จัดประเภทต่างกันเป็น ๔ เหล่า คือ
ทหารช้างเหล่า ๑ ทหารม้าเหล่า ๑ ทหารราบเหล่า ๑ ทหารช่างเหล่า ๑
ไม่มีทหารรถ เห็นจะเป็นเพราะมิใคร่มีที่ใช้ในการรบ และทหารปืนใหญ่
นั้นรวมอยู่ในทหารราบ หาได้แยกออกเป็นเหล่าหนึ่งต่างหากไม่

กรมทหารทั้งปวงแบ่งดังกตเป็นฝ่ายทหารพวก ๑ เป็นฝ่ายพดเรือน
พวก ๑ กรมพวกฝ่ายทหารขึ้นอยู่กับในกตาโหม รัชการทหารซึ่งมี
ประจำอยู่เป็นนิจ กรมพวกฝ่ายพดเรือนขึ้นอยู่กับในมหาดไทย รัชการ
ต่าง ๆ อันเป็นการพดเรือนซึ่งมีประจำอยู่เป็นนิจ ถ้าเวดามมีการคักตงคราม

ก็ล้มทบกันทั้งกรมฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน

อนึ่งกรมทหารทั้งปวงนั้น จัดเป็นทหารสำหรับรักษาพระองค์พวก ๓ คือ กรมข้างต้น กรมม้าต้น กรมตำรวจ และกรมช่างทหารใน เป็นต้น อีกพวก ๑ เป็นทหารสำหรับราชการสามัญ เช่นกรมคชบาล กรมอัครราช กรมอาดำหกเห่า และกรมช่างตีเหล็ก เป็นต้น.

พนักงานบัญชาการทหารทั้งปวง (ทำนองหน้าที่เสนาธิการในบัดนี้) นั้น ล้มเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นประธาน รองลงมาคือกรมหาเสนาบดีที่สมุหนายก กับอัครมหาเสนาบดีที่สมุหกลาโหม ในกรมมหาดไทยและกลาโหม มีเจ้าพนักงานสำหรับการต่าง ๆ ในชบวนทัพเป็นหลายแผนก คือ แผนกพล มีทั้ง ๒ กรม แผนกช่าง แผนกม้า แผนกทาง ๓ แผนกนี้อยู่ในมหาดไทย แผนกเรือ แผนกค้ำหนัก (ที่ค้ำหนัก) แผนกเครื่องสรรพยุทธ ๓ แผนกนี้อยู่ในกลาโหม กรมพระสุรัสวดีเป็นพนักงานทำทะเบียนบัญชีพลทั้งในกรุงและหัวเมือง ส่วนหัวเมืองนั้น เจ้าเมืองมักเป็นนายทหารทั้งนั้น แต่ทหารเมืองชั้นในรวมการปกครองอยู่ในกองทัพราชธานี ส่วนหัวเมืองเอก โท ศรี จัดชบวนพลเป็นกองทัพเฉพาะเมืองนั้น ๆ เจ้าเมืองเป็นนายพลบัญชาการกองทัพเมืองนั้น ๆ ด้วย ระบียบชบวนทัพในราชธานีกำหนดเป็น ๓ ทัพ คือพระมหาอุปราชเป็นทัพหน้า ล้มเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นทัพหลวง กรมพระราชวังหลังเป็นทัพหลัง กองทัพหัวเมือง เอก โท ศรี เป็นกองอิสระ แต่แต่ในราชธานีจะสั่งให้ยกไปแต่โดยดำฟัง หรือให้มาล้มทบกองทัพราชธานี ลักษณะการทหารแต่โบราณปรากฏเค้าเงื่อนว่าจัดโดยแบบแผนดังได้แสดงมา เรียบเรียงเรื่องตำนานการเกณฑ์ทหารไทยแต่โบราณยุคความเพียงนี้.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม ถนนพระราม 6 ซอยพหลโยธิน 2 พระนคร โทร. 71866
นายรวล รุ่งเรืองธรรม ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา 2505
